

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ZEHİRATÜ'L-KULÛB ADLI ESER
(METİN İNCELEME)

AYŞE İNOĞLU

ORC-ID: 0000-0001-6910-2417

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Selçuk PEKPARLATIR

KONYA

2025

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe İNOĞLU		
	Numarası	22810601025		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ZEHRATÜ'L-KULÛB ADLI ESER (METİN İNCELEME)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Ayşe İNOĞLU

İmzası

ÖZET

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe İNOĞLU		
	Numarası	22810601025		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Selçuk PEKPARLATIR		
Tezin Adı	ZEHRATÜ'L-KULÛB ADLI ESER (METİN İNCELEME)			

Arap Dili, İslami ilimlerin özüdür ve bu ilmi anlayıp hakkıyla kavrayabilmek için bu dile tüm hatlarıyla hâkim olmak büyük bir önem taşımaktadır. Bu derece önemsenmesinin nedeni hiç şüphesiz onun başta Kur'an-ı Kerim'in dili olmasıdır. İslam âlimleri dil eğitimine önem vermiş ve bu alanda var güçleriyle çalışmışlardır. Bu çalışmalarını da arkalarında çok kıymetli eserler bırakmalarına vesile olmuş ve bu eserler ilim talebeleri tarafından oldukça fazla teveccühe mazhar olmuştur. Sarf ilmi İslam âlimlerinin sistemleştirmiş olduğu Arapça gramerinin ana dallarından birini teşkil etmektedir. Emsile ise sarf ilmi üzerine yazılmış uzun yıllar medreselerde okutulmuş bir kaynaktır. Bu kıymetli kitap üzerine daha anlaşılır olabilmesi için çokça şerhler yazılmıştır. Bu tez çalışmasında tahkiki yapılmış olan "Zehratü'l-Kulûb" adlı eserde bu şerhlerden birisidir. Çalışmada bu eserin kütüphanelerin yazma eserler bölümünde bulunan nüshalarına ulaşılmış olup bu nüshaların karşılaştırılması yapıp, tahkiki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca sarf ilmi ve kaynakları, "Zehratü'l-Kulûb" adlı bir nüshası bulunan Şerhu'l-Emsile adlı eserin müellifi Seyyid Ahmed b. Mustafa el-Le'âlî Efendinin yaşadığı dönem, hayatı, eserleri ve bu eserlerin içerikleri zikredilmiştir. Bunlarla birlikte müellifin önemli bir şahsiyet olduğu, birçok alanda değerli eserleri ve çalışmaları olduğu ve başta İslami ilimler, edebiyat, hat, dil gibi alanlarda yetkinliği olduğu görülmüştür. Ayrıca tahkiki yapılan eserin sarf ilminden bir Emsile eseri olması, Emsilenin Arapçadaki önemine binaen bizleri çalışmada önemli, dikkatli ve arzulu bir çalışmaya sevk etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Ahmed b. Mustafa el-Le'âlî, Sarf, Emsile, Zehratü'l-Kulûb, Yazma eser, Tahkik.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ayşe İNOĞLU		
	Student Number	22810601025		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Selçuk PEKPARLATIR		
Title of the Thesis/Dissertation	THE WORK CALLED ZEHRATÜ'L-KULÛB (TEXT REVIEW)			

Arabic Language is the essence of Islamic sciences, and it is of great importance to master this language in all its aspects in order to understand and comprehend this science properly. The reason why it is so important is undoubtedly that it is the language of the Holy Quran. Islamic scholars gave importance to language education and worked with all their strength in this field. These works have enabled them to leave behind very valuable works, and these works have been highly appreciated by the students of science. Sarf science constitutes one of the main branches of Arabic grammar systematized by Islamic scholars. Emsile, on the other hand, is a source written on the science of sarfs and has been taught in madrasahs for many years. Many commentaries have been written on this valuable book to make it more understandable. The work called "Zehratu'l-Kulub", which has been analyzed in this thesis, is one of these commentaries. In the study, the copies of this work in the manuscripts section of libraries were reached, and a comparison of these copies was made and an attempt was made to reveal its verification. In addition, the science of grammar and its sources, the period in which Sayyid Ahmed b. Mustafa el-Le'âlî Master, the author of the work named Şerhu'l-Emsile, of which there is a copy named "Zehratu'l-Kulub", lived, his life, his works and the contents of these works were mentioned. In addition, it was seen that the author was an important figure, that he had valuable works and studies in many fields, and that he was competent in fields such as Islamic sciences, literature, calligraphy and language. In addition, the fact that the work being examined is a work of Emsile from the science of grammar has led us to an important, careful and ambitious work in the study, considering the importance of Emsile in Arabic.

Key words: Sayyid Ahmed b. Mustafa el-Le'âlî, Sarf, Emsile, Zehratu'l-Kulub, Manuscript, Verification.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
ÖN SÖZ.....	1
GİRİŞ.....	2
a. Araştırmanın Amacı.....	2
b. Araştırmanın İçeriği.....	2
c. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1. ARAP GRAMERİ VE DOĞUŞU.....	3
2. SARF VE EMSİLE İLMİNE GENEL BAKIŞ.....	3
2.1. Sarf İlminin Tanımı ve Tarihi.....	3
2.2. Sarf İlminin Konusu.....	4
2.3. Sarf İlminin Gayesi ve Önemi.....	4
2.4. Sarf İlmine Dair Bazı Temel Kaynaklar.....	4
2.5. Emsile'nin Tanımı ve Üzerine Yazılmış Şerhleri.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYILDA OSMANLI DÖNEMİNDE İLİM VE SEYYİD AHMED B. MUSTAFA EL-LE'ÂLÎ'NİN HAYATI.....	7
1.1. 16. YÜZYILDA OSMANLI DÖNEMİNDE İLİM.....	7
1.1.1. Medreseler.....	8
1.1.2. Kütüphaneler.....	8
1.1.3. Âlimler.....	9
1.1.3.1. Molla Hüsrev (ö-/1480).....	9
1.1.3.2. Akşemseddin (ö 1390/1460).....	9
1.1.3.3. Molla Gürani (ö 1410/1488).....	10
1.1.3.4. Aziz Mahmud Hüdai (ö 1541/1628).....	10
1.1.3.5. Ebussu'ud Efendi (ö 1490/1574).....	11
1.2. HAYATI.....	11
1.2.1. Adı, Nisbesi ve Doğumu.....	11
1.2.2. Tahsili ve Mesleği.....	11
1.2.3. Hocaları.....	12
1.2.3.1. İbn Kemal (ö. 940/1534).....	12
1.2.3.2. Sa'dî Çelebî (ö. 945/1539).....	12

1.2.4. İlmî Yönü.....	13
1.2.5. Vefatı.....	13
1.3. ESERLERİ.....	13
1.3.1. Fıkha Dair Eserleri.....	14
1.3.1.1. Risâle fi'l-Ferâiz.....	14
1.3.1.2. Kitâbü'l-Fetâvâ.....	14
1.3.1.3. Risâle-i Mükemmele.....	14
1.3.1.4. Dâire-i Mermûze.....	14
1.3.1.5. Mecma'ü'l-Mesâilî's-Şer'iyeye fi'l-Ulûmi'd-Dîniyye.....	14
1.3.2. Kelama Dair Eserleri.....	15
1.3.2.1. Şerh-i Muhâkemât.....	15
1.3.2.2. Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye.....	15
1.3.2.3. Tercüme-i Bedü'l-Emâli Me'a Şerhihâ.....	15
1.3.3. Tefsire Dair Eserleri.....	15
1.3.3.1. Havâss-ı Sure-i Fatihatü'l-Kitâb.....	15
1.3.4. Siyere Dair Eserleri.....	15
1.3.4.1. Esmâü'n-Nebî.....	15
1.3.5. Edebiyata Dair Eserleri.....	15
1.3.5.1. Şerhu Kasîdeti'l-Bürde.....	15
1.3.5.2. Kasîde-i Münferice Şerhi.....	16
1.3.5.3. Fatlubnî Tecidnî (Terceme-i Ba'zı Ayât-ı Zebûr).....	16
1.3.5.4. Tuhfetü'l-Havâs fi Tercemeti Dürreti'l-Ğavvâs.....	16
1.3.5.5. Dekâiku'l-Mizân fi Mekâdiri'l-Evzân.....	16
1.3.5.6. Dîvân.....	16
1.3.5.7. Münşeât.....	17
1.3.5.8. Terceme-i Kasîde-i Tâiyye.....	17
1.3.5.9. Fetihnâme.....	17
1.3.6. Farsçaya Dair Eserleri.....	17
1.3.6.1. Menba'ü'l-Kavâ'id ve Mecma'ü'l-Fevâid.....	17
1.3.7. Arapçaya Dair Eserleri.....	17
1.3.7.1. Şerhu'l-Emsile.....	17
1.3.7.2. Kavânînu's-Sarf.....	18
1.3.7.3. Kânûnü'l'Avâmil ve Burhânü'l-Mesâil.....	18
1.3.8. Kaynaklarda Müellife Ait Adı Geçen Diğer Eserler.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

ZEHİRATÜ'L-KULÛB	18
2.1. ESERİN ADI VE MÜELLİFE AİDİYETİ	18
2.2. KÛTÛPHANELERDE BULUNAN NÛSHALARI	19
2.2.1. Eserin Yazma Nûshaları	19
2.2.1.1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Nûshalar:	19
2.2.1.2. Konya Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Nûsha:	19
2.2.1.3. Ankara Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Nûshalar:	19
2.2.2. Tahkikte Kullanılan Nûshalar	20
2.3. ESERİN MUHTEVASI	21
2.4. MÜELLİFİN ESERDEKİ METODU	22
2.4.1. Mukaddimesi	22
2.4.2. Konuyu Takdim Yöntemi	23
2.4.3. Konular Arası Geçiş Yöntemi	23
2.4.4. Konuyu Açıklama Yöntemi	23
2.4.5. Fıkhî Konulara Değınmesi	23
2.4.6. Âyetlerle İstıshâdı	24
2.4.7. Mesellerle İstıshâdı	24
2.4.8. Şiirlerle İstıshâdı	24
2.4.9. Eserde Yer Alan Kaynaklar	25
2.5. ESERİN TAHKİKİNDE TAKİP EDİLEN METOT	25
SONUÇ	27
KAYNAKÇA	29
EKLER	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEHİRATÜ'L-KULÛB'UN TAHKİKİLİ METNİ	34
--	----

KISALTMALAR

b.	: İbn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
h.	: hicri
m.	: miladi
ö.	: Ölümü/vefat tarihi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
Üni.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Arap Dili gramerinin ana dallarından sarf ilmi üzerine yazılmış bir emsile şerhi olan “Zehratü'l-Kulûb” adlı eserin tahkiki ve müellifinin hayatının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Yaptığımız araştırmalar sonucuna göre müellif Ahmed b. Mustafa el-Le'âli'nin yazdığı kıymetli eserlerinin çok çalışılmamış olduğu ve ülkemizde kendisinin fazla tanınmamış olduğu görülmüştür. Bu çalışma, bir değerli Arapça dil alimini tanıtmak ve diğer eserlerinin çalışılması adına araştırmacıların ilgisine sunulmuştur. Bu çalışmanın alanında çalışmak isteyen araştırmacılarına ve meraklılarına faydalı olmasını temenni ederiz.

Bu çalışmanın hayata geçirilmesi sürecinde araştırmamın her bir aşamasında görüşleriyle beni destekleyen, samimiyetini her zaman hissettiren ve beni doğru yönde yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Selçuk PEKPARLATIR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmamda desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen, bana olan güvenlerini her daim hissettiren aileme teşekkür ederim.

Ayşe İNOĞLU

Haziran 2025

GİRİŞ

a. Araştırmanın Amacı

Arapça, İslamî ilimlerin ana kaynaklarını doğru anlayabilme konusunda çok önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'in, Hadis-i Şerif'lerin ve dolayısıyla ilk temel kaynakların da dilinin Arapça olması Arapçanın önemini ortaya koyan diğer önemli husustur. Bu dili iyi öğrenebilmenin yolu da sarf ve nahiv bilgisine sahip olmaktan geçmektedir.

Bu iki alanda geçmişten günümüze oldukça fazla eser telif edilmiştir. Eser telifi Osmanlı döneminde de çok değerli alimleri tarafından hız kesmeden devam etmiştir. Bu dönemde sarf ve nahiv ilmine çok önem verilmiş olup birçok eser yazılmıştır. Eserlerden kaybolup gidenleri olduğu gibi, bir kısmının günümüze kadar ulaşım korunması sağlanmıştır.

Tahkik yoluyla gün yüzüne çıkarılan çokça eser mevcuttur. Günümüzde de ecdadımızın mirası olan kıymetli kaynakları usulüne uygun olarak doğru bir çalışma ile ulaşılabilir ve kalıcı hale getirebilme çabasıyla tahkik çalışmaları yapmak son derece önemlidir. Bu öneme binaen bu çalışmadaki amaç; 16. Yy alimlerinden Seyyid Ahmed b. Mustafa el- Leâlî'nin değerli eserlerinden Şerhu'l-Emsile kitabının şerhi olarak yazılmış olan "Zehratü'l-Kulûb" adlı eseri kapsamlı olarak incelemek, müellifi, hayatını ve dönemini anlatarak bu alanda bir nebze de olsa katkı sağlamaktır.

b. Araştırmanın İçeriği

Çalışma giriş bölümü ve devamında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde sarf ve emsile kavramları hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, müellifin yaşadığı dönemi olan 16. Yy da Osmanlı Dönemi, o dönemdeki ilmî durum, medreseleri, kütüphaneleri ve âlimleri ile müellifin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, metin incelemesi yaptığımız eserin nüshaları, içeriği ve eserin incelenmesindeki metot konuları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, eserin tahkikli metin kısmı bulunmaktadır.

c. Araştırmanın Yöntemi

İlk olarak eserin çalışılmış olup olmadığını tespit edebilmek için Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın Ulusal Tez Merkezi'nde, İsam (Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi)'nde, Yök Akademik, Asos İndex gibi çeşitli veri tabanlarında ve çevrimiçi tarama araçlarında araştırması yapılmıştır. Araştırma sonucunda bu eserin herhangi bir çalışması yapılmadığı tespit edilmiş olup çalışmaya başlanmıştır ve eserin tez kapsamında çalışılacağına dair gerekli ilan 29.06.2024 tarihinde Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'ne verilmiştir.

İlgili Yazma Eser Kütüphanelerinde taramalar yapılmış, eserin mevcut nüshaları talep edilip tek tek temin edilmiştir. Toplamda on beş nüsha elde edilmiştir. Bunlar üzerinde çalışılıp istinsah tarihlerinin önceliği ve okunaklı olmasından dolayı tahkiki yapılmak üzere üç ana nüsha belirlenmiştir. Müellifin yaşadığı dönemi, hayatı ve eserleri gibi konularda detaylı bilgiler için de ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. ARAP GRAMERİ VE DOĞUŞU

İslamiyet'in Arap yarımadası dışına yayılması sürecinde Arapların farklı dil ve milletlerle münasebetleri sonucunda kültürlerinin değişmesi, Arapçanın bozulması, öyle ki Kur'an-ı Kerim'in okunuşunun dahi bundan etkilenmesi söz konusu olmuştur.¹ Gelişen bu etkilenmeden sonra dil uzmanları bunu önlemek adına harekete geçmişlerdir. Bu önlem Arap gramerinin doğuşuna etki etmiştir. Ayrıca bu gelişmede Kur'an-ı Kerim'i düzgün okuma hassasiyeti de bu bozulmayı giderme isteği adına etkili olmuştur.²

2. SARF VE EMSİLE İLMİNE GENEL BAKIŞ

2.1. Sarf İlminin Tanımı ve Tarihi

Arap dilindeki kelimelerde meydana gelen değişiklikler diğer dillere göre farklılıklar göstermektedir. Sarf ilmi de kelimenin kök, yapı olarak değişikliklerini ele almaktadır. Sarf kelimesi sözlükte “değiştirmek, dönüştürmek, yönlendirmek” gibi manalarda kullanılmaktadır.³

Terim olarak ameli ve nazari olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Amelî sarf: Kelimenin aslı ya da kökü olarak alınan kelimenin (mastar ya da mazi) farklı bir manaya delalet etmesi için kelimenin farklı bir vezinle (kalıp) ifade edilmesidir.⁴

Nazarî sarf: İrab ve bina dışında kelimenin durumunu ve kurallarını konu alan ve inceleyen ilimdir,⁵ şeklinde tarif edilmektedir.

Sarf ilmi ilk dönemden bugüne hep ilgi görmüştür. Zira Arapçanın temel basamağı olup dilin öğrenilmesi için gerekli bil ilim dalıdır. Araştırmalar, sarf ilmine dair ilk çalışmaların Ebü'l-Esved ed-Dü'elî'nin (ö. 69/688) ilk tabaka gramercilerden olan bir grup arkadaşı tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Aynı zamanda günümüze kadar ulaşmış olup kullanılan kuralların da bu kimseler tarafından belirlendiği de söylenmektedir.⁶

¹ Muhammed et-Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât* (Kahire: Dâru'l- Me'arif, ts.), 18.

² el-Efğanî, *Min Tarihi'n-Nahv*, ts., 8.

³ İbn Manzûr, *Lisâni'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2015), 2/391.

⁴ Hulusi Kılıç, “Sarf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), c.36/136.

⁵ Kılıç, “Sarf”, c.36/136-137.

⁶ Mohammad Shakib Asım, “Sarf İlminin Tarihçesi ve Bazı Arap Dil İlimleriyle Etkileşimi”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 1, 30 Mart 2024.

Arap dili tarihinde sarf alanında ilk kez eser telif eden müellifin kim olduğu konusu bilinmemektedir.⁷ Ancak Sibeveyhi'nin (ö. 180/796)⁸ el-Kitab eseri günümüze kadar ulaşan ilk kapsamlı Arap gramer alanında yazılmış eser olarak bilinmektedir.⁹

2.2. Sarf İlminin Konusu

Sarf ilmi, kelimelerin aslı, salim, illetli, malum, meçhul, mezîd, emir, nehiy, ismi fail, ismi meful, ismi tasğîr vb. olması gibi konularla ilgilenmektedir. Sarf ilmi Arapça olmayan isimlerle, harflerle, mebni isimlerle ve camîd fiiller vb. konularla ilgilenmemektedir. Bunların dışında harf ve harekede değişiklikler meydana getiren i'lâl, ibdal, hazif, kalb, idgam, imâle vb. konular sarf ilmi içerisinde yer almaktadır.¹⁰

2.3. Sarf İlminin Gayesi ve Önemi

Sarf ilminin amacı yazıyı ve dili hatadan korumaktır. Bunu sağlayabilmenin gerekliliği de Arapçayı tüm hatlarıyla bilebilmektir. Arapça olarak gönderilen Kuran'ı Kerim'i, Arapça konuşan Hz. Peygamberin hadislerini, bizlere İslam âlimleri tarafından miras bırakılmış eser ve kaynakları tam anlamıyla anlayabilmek için Arapçada derinleşebilmek son derece önemlidir. Bu dilin bir başka en önemli yönü de ilim olarak kabul edilip kişinin dünya ve ahiretini yakından etkilemesidir.

Arapçanın ilk basamağı sarf ilmidir. Nahiv ilmi ise ikinci basamağı olarak kabul edilmektedir. Şöyledir ki; sarf parçayla, nahiv ise ilmin bütünüyle ilgilenmektedir. Bütün de parçaya bağlı olduğundan bütün için parçası olmazsa olmazdır. Sarf ilminin bu açıdan önceliği de önemini bir kez daha göstermektedir. Bu sebeple sarf ilmi "Ümmü'l-'Ulûm" (أم العلوم) (ilimlerin anası) olarak da tasvir edilmektedir.¹¹

2.4. Sarf İlmine Dair Bazı Temel Kaynaklar

1) **Sibeveyhi (ö. 180/796), el-Kitâb:** Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Sibeveyhi'nin Arapça sarf, nahiv ve fonetik bilimi¹² alanlarına dair yazmış olduğu, döneminde o alanda başka bir kitap yazmanın bu esere haksızlık etmek olacağı düşünülen, uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan kıymetli bir eserdir. Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) vefatından hemen sonra Sibeveyhi onun ilmini yaşatmak adına bu kitabı kaleme almıştır. Bu eserin ana hatlarını Halîl b. Ahmed'in fikirleri oluşturmaktadır. Eseri ilk olarak

⁷ Asım, "Sarf İlminin Tarihçesi ve Bazı Arap Dil İlimleriyle Etkileşimi", 7/52-73.

⁸ Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir.

⁹ Kılıç, "Sarf", c.36/136-137.

¹⁰ Bahattin Abak, *Seyyid Ahmed B. Mustafa es-Sârûhânî el-Le'âlî ve "Şerhu'l-Emsile" Adlı Eseri (inceleme ve tahkik)* (Erzincan, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹¹ Fakhr ed-Din Qabawa, "İbn Uşfûr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ts., 20/431-432.

¹² İsmail Durmuş - Ahmet Yüksel, "Savtiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), 36/204.

Sibeveyhi'den yakın arkadaşı aynı zamanda öğrencisi ve Basra dil mektebinin önemli alimlerinden olan Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) okumuş olup eseri o isimlendirmiştir.¹³

2) **Ali Kuşçu (ö. 879/1474), *Unkûdü'z-Zevâhir***: Ali Kuşçu dil biliminin en önemli konularından lafız ve anlam ilişkisini inceleyen vaz' ilmini konu edinen bu eserini Fatih sultan Mehmet'in teşviği ile kaleme almıştır. Telifi İstanbul'da yapılmış olup eserde vaz' ilmi müstakil bir mesele olarak ele alınmıştır.¹⁴

3) **Ebû Osman el-Mâzinî, (ö. 249/863), *et-Tasrîf***: Sibeveyhi'nin el-Kitab'ından sonra gramer üzerine birçok kitap yazılmıştır. Ancak Ebû Osman el-Mâzinî bu kitapların içeriklerinin karmaşıklığından şikayetçi olup bu konuları düzenli bir şekilde kendisi telif etmek istemiştir. Sibeveyhi'nin el-Kitab'ındaki dağınık olarak verilmiş sarf konularını kendisi çok fazla ekleme yapmadan aynı yöntemle et-Tasrif'i yazmıştır. Sarfi nahivden ayırarak ele aldığından dolayı sarf ilminin kurucusu olarak kabul görmüştür.¹⁵

4) **Ebû 'Ali el-Fârisî (ö. 377/987), *et-Tekmile***: el-Fârisî'nin daha önce el-Îzâh kitabında ele almadığını ifade ettiği sarf konularını yüz yirmi iki bâbta detaylı olarak bu eserinde konu edindiği sarf kitabıdır.¹⁶

5) **Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-Miftâh fi-Sarf***: Cürcânî bu eserinde ilme yeni başlayanların kolay ezberleyebilmelerini hedefleyerek sarf bilgilerini çok detaya girmeden metinler halinde kaleme almıştır.¹⁷

6) **İbn Hâcib Osman b. Ömer (ö. 646/1248), *eş-Şâfiye***: İbn Hâcib'in ifadesiyle daha önce nahiv konularını ele alan Kâfiye eserinden sonra öğrencilerinin talebi üzerine sarf konularını konu alan bu eseri eş-Şâfiye'yi yazmıştır.¹⁸

7) **Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf (ö. 745/1344), *el-Mübdi fi't-Tasrîf***: Ebû Hayyân sarf ilmine dair birçok eserin yazıldığını ancak İbn 'Usfûr'un el-Mümte' eserinin bu alandaki en iyi eser olduğunu dile getirmiş ve el-Mübdi fi't-Tasrîf eserini el-Mümte'nin ihtisarı olarak yazmıştır.¹⁹

¹³ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sibeveyhi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), 37/130-134.

¹⁴ Abdullah Yıldırım, "Ali Kuşçu ve Unkûdü'z-Zevâhir - Dil ile Anlam", *Ketebe Yay.*, (2024), s.92.

¹⁵ İsmail Durmuş, "et-Tasrîf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/131-132.

¹⁶ Recep Kırıcı, *Ebû Ali el-Fârisî'nin Hayatı ve et-Tekmile İsimli Eserinde Metodolojisi*, "Türk Akademik Araştırmalar Dergisi", c.6/1 (Mart 2021).

¹⁷ Bünyamin Orta, *Abdülkâhir el-Cürcânî'nin el-Miftâh fi's- Sarf Adlı Eserinin İncelenmesi* (Bingöl, Yüksek Lisans, 2018).

¹⁸ Selman Bilici, *İbnu'l-Hâcib'in Eş-Şâfiye Adlı Eseri* (Diyarbakır, Yüksek Lisans, 2024).

¹⁹ Recep Çiftçi, *Ebû hayyân el-endelusi'nin el-mubdi' fi't- tasrîf adlı eserinin sarf açısından incelenmesi* (Mardin, Yüksek Lisans, 2022).

2.5. Emsile'nin Tanımı ve Üzerine Yazılmış Şerhleri

Emsile, Arapça misâl (مثال) kelimesinin çoğulu olan (أمثلة) kelimesinin terimleşmiş halidir. Bu kelime cem-'i killet olan ef'iletun (أفعلة) sigasından gelmektedir.²⁰ Klasik medreselerde ders kitabı olarak okutulan kitap silsilelerinin ilk kitabı olarak bilinmektedir. Bu kitabın içeriği iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü “el-Emsiletü'l-Mühtelif”, ikinci bölümü ise “el-Emsiletü'l-Müttaride” şeklindedir. Birinci bölümünde (نصر) fiili on üç fiil ve on bir isim olmak üzere yirmi dört ayrı sığaya uyarlanır. İkinci bölümünde ise bu birinci bölümdeki vezinlerdeki isimler tekil, ikil ve cemî', fiileri ise zamirlerine uygun olmak üzere ayrı bir şekilde ölçülere uyarlanarak ele alınmaktadır. Emsile kitabı yalnızca sülâsî mücerred salim fiiller ve çekimleriyle ilgilenip, mezîd, illetli fiiller kısmıyla ilgilenmemektedir. Emsile adlı kitabın müellifinin kim olduğu hakkında belirsizlik mevcuttur. Emsile kitabı üzerine yazılmış Arapça ve Türkçe çok fazla eser bulunmaktadır. Bunlarda öne çıkan bazılarını zikretmek konumuzun çerçevesi bakımından yeterli olacaktır.

2.5.1. Emsile Üzerine Yazılmış Bazı Arapça Şerhler

- 1) Sârûhânî Seyyid Ahmed b. Mustafa Le'âlî (ö. 971/1563), *Şerhu'l-Emsile*.
- 2) Müslihuddîn Mustafa b. Şa'ban Sürûrî (ö. 969/1562), *Şerhu'l-Emsile*.
- 3) Edirneli Eskicizâde Ali Medhî (ö.1243/1828), *Şerhu'l-Emsile*.
- 4) Hâce Abdülkerim Efendi (ö.1303/1886), *Zübdetu-Sarf ve Şerhu'l-Emsile*.
- 5) Mehmed Kefevî (Akkirmânî) (ö.-/1760), *Şerhu'l-Emsile*.

2.5.2. Emsile Üzerine Yazılmış Bazı Türkçe Şerhler

- 1) Çörekçizâde Ahmed Nüzhet (ö. 1270/1854), *Emsile Şerhi*.
- 2) Ahmed Tahir (ö. 1885/1954), *Emsiletü'l-Ef'âl Şerhi*.
- 3) Çerkesîzâde Osman Vehbi (ö.-/1860), *Emsile*.
- 4) Hüseyin b. Muhammed el-Mandalyatî (ö.1305/1887), *Emsiletü's-Sarf*.
- 5) Mehmed Tâhir b. Hüseyin Hüsni (ö.1282/1865-1866), *Emsile Şerhi*.²¹

²⁰ Abak, *Seyyid Ahmed B. Mustafa Es-Sârûhânî El-Le'âlî ve “Şerhu'l-Emsile” Adlı Eseri (inceleme ve tahkik)*.

²¹ İsmail Durmuş, “el-Emsile”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/166-167.

BİRİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYILDA OSMANLI DÖNEMİNDE İLİM VE SEYYİD AHMED B. MUSTAFA EL-LE'ÂLÎ'NİN HAYATI

1.1. 16. YÜZYILDA OSMANLI DÖNEMİNDE İLİM

İnsanların yaşadığı toplumdan etkilenmesi doğal bir durumdur. Toplumun tarihi, fikri yapısı, toplumsal ve kültürel ortamları tarih boyunca döneminde bulunduğu insanları etkilemiştir. Bu çalışmada müellifin yaşadığı ilmî ortamdan, bu ortamların müellife nasıl etkileri olduğundan ve dönemin ilmî faaliyetlerinden bahsedilecektir. Dönemin iktisadî, siyasî ve mimarî gibi o dönemin önemli konuları tarihî kitaplarda detaylı bir şekilde anlatıldığı ve bu çalışma konusuyla doğrudan bir ilgisi bulunmadığı için bu çalışmada bu konulara yer verilmeyecektir.

İlim insanlarının yaşadıkları dönemlerindeki ilmî faaliyetler kendilerinin yetişip gelişmelerinde önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 16. yy'a kadar başta ilim olmak üzere çok fazla alanda gelişme sağlanmıştır. İlmî faaliyetlerin yanı sıra güzel sanatlar, hat, musiki, mücellitlik, müzehheplik, resim, nakış, çini, oymacılık gibi sanat dallarında da ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu sanatlar da bilim gibi diğer birçok sanatlarla beraber buldukları dönemde zirveye çıkmışlardır. Çalışmayı doğrudan ilgilendirmediği için bu sanat alanlarından bahsedilmeyecektir ancak müellifin yaşadığı ilmî dönemi anlayabilmek adına ilmî alandan ve ilimle doğrudan ilişkisi olan konulardan bazı bilgilere yer verilecektir.

Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti 16. yy.'da dil, din ve edebiyat alanlarında da oldukça ilerlemiş ve bu alanlarda zirve dönemini yaşamıştır. Müellifimiz Seyyid Ahmed b. Mustafa el-Leâlî de dönemindeki ilme dair faaliyetlerden ve âlimlerden oldukça istifade etmiş ve geriye değerli eserlerini bırakmıştır. Bu dönemde İslami ilimler, âlimlerin eğitimleriyle altın çağını yaşamıştır. Dönemin âlimleri coğrafya, matematik, tarih, tıp, astronomi, gibi alanlarda hizmet etmişler ve değerli eserler bırakmışlardır. Bu hizmetlerin ilerlemesindeki en önemli rolü hiç şüphesiz o dönemin padişahları üstlenmişlerdir. Bu dönemin Osmanlı padişahları şunlardır: İkinci Bayezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), İkinci Selim (1566-1574), Üçüncü Murad (1574-1595) ve Üçüncü Mehmed (1595-1603).

İlim adamlarının ve öğrencilerinin yetişmesinde kurumsal anlamda en önemli rolü üstlenen dönemin medreseleri, kütüphaneleri ve âlimleri sonraki bölümde sırasıyla işlenecektir.

1.1.1. Medreseler

Osmanlı Devleti'ndeki ilk medrese Orhan Gazi Medresesi ismiyle Orhan Bey döneminde inşa edilmiştir. Daha sonra devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte birçok şehirde medreseler açılmıştır. İstanbul'un fethi ile de öncelikle İstanbul'da ve daha sonrasında Anadolu'nun birçok yerinde medreseler kurulmuştur. Bu medreseler arasında Fatih Külliyesi içerisinde kurulan Sahn-ı Seman medreseleri ön plana çıkmıştır. Bu medreselerde önce süreye dayalı eğitim verilirken, daha sonra ders geçme sistemine dayalı eğitime geçilmiştir.

Bu dönemde Süleymaniye medreseleri de kurulmuştur. Darültıp da bu medreseler içinde yer almıştır. Darültıp, devletin ilk tıp okulu olması hasebiyle de önemli medreselerden sayılmıştır. Süleymaniye Medreselerinde ilk kez Darüşşifa ve eczaneler gibi diğer bölümler de yer almıştır.

İlk olarak medreseler farklı eğitimlerin bir arada verildiği kurumlar halini almışlardır. Daha sonraları Tanzimat Dönemi ile birlikte mesleki okulların da açılmasıyla yalnızca dini eğitim veren okullar olarak kalmışlardır.²²

1.1.2. Kütüphaneler

Medreselerle birlikte zikredilmesi olmazsa olmaz olan unsurlardan bir diğeri de kitap ve kütüphanelerdir. Nitekim Fatih Sultan Mehmet, Sahn-ı Seman medreseleriyle birlikte bir de kütüphane yaptırmış ve buraya muhafız tayin etmiştir. Osmanlılarda kütüphaneler yalnızca ilim adamlarına yönelik kurulan kütüphaneler ile kalmamış 15. yy.'ın ortalarına doğru halkın da faydalanması için umumî kütüphaneler yaptırılmış ve sonrasında sayıları giderek çoğalmıştır. Fatih Sultan Mehmet Han, Gedik Ahmet Paşa, Müftü Ahmed Paşa, Timurtaş Paşazade Umur Bey Kütüphaneleri bu kütüphanelerin başında gelmektedir. Kılıç Ali Paşa Camii'ndeki ve Eyüp'te bulunan Esmihan Sultan tarafından yaptırılan kütüphaneler ve Ali Cemali Efendi'nin oğlu olan Fuzayl Efendi'nin yaptırmış olduğu kütüphane de bu kütüphaneler arasında yer almaktadır.²³

Bunların dışında Molla Fenari'nin on bin ciltlik olan kütüphanesi ve Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'nin yedi bin ciltlik olan kütüphanesi gibi kişiye özel kütüphaneler de bulunmaktadır. Ancak daha sonrasında bunlar umumi kütüphaneler olarak vakfedilmişlerdir.

Osmanlılar, ilk dönemlerinden itibaren ülkelerinde zengin kütüphaneler inşa etmeye özen göstermişlerdir. Bununla birlikte İslam dünyasındaki farklı bölgelerdeki değerli bilim insanlarını çeşitli imkânlarla ülkelerine getirmeyi başarmışlardır. Bunun da etkisiyle başta

²² Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese eğitimi", Yeni Türkiye Yayınları c. 5 (Ankara 1999), s.140-160.

²³ İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik", *Timaş Yayınları* 2. Baskı, (İstanbul 2015), s.132-148.

İstanbul, Bursa, Edirne, İznik illeri önemli eğitimlerin ve büyük değerli kütüphanelerin bulunduğu ana merkezler olmuşlardır.²⁴

1.1.3. Âlimler

Osmanlı Devleti içerisinde ilim dünyasına kıymetli katkılarda bulunmuş birçok değerli âlim bulunmaktadır. Osmanlı âlimleri yalnızca İslami ilimlerde değil, tıp, matematik, astronomi gibi pozitif bilimlerde ve teknoloji alanlarında da önemli katkılar sağlayarak günümüze kadar ulaşmalarına vesile olmuşlardır. Bu dönemin değerli âlimlerinden bazıları şunlardır: Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından olan Molla Hüsrev (ö -/1480), Akşemseddin (ö 1390/1460) ve Molla Gürani (ö 1410/1488) ile Ebussu'üd Efendi (ö 1490/1574) ve Aziz Mahmud Hüdâî (ö 1541/1628).²⁵

1.1.3.1. Molla Hüsrev (ö-/1480)

Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocası ve Osmanlı Devleti'nin üçüncü şeyhülislâmıdır. İsmi, Muhammed bin Ferâmuz bin Ali Rumî olarak geçmektedir. Sivas ile Tokat arasında olan Kargın köyünde doğmuştur. Doğum tarihi hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Babası Fransız bir subayı iken müslüman olmuş ve kızını Osmanlı emirlerinden olan Hüsrev adında bir zat ile evlendirmiştir. Babasının vefat etmesi üzerine eniştesi Hüsrev Beyin yanında yetişmiş ve Hüsrev Kaynı diye adlandırılmıştır. Daha sonra bu nisbesi de kaldırılıp Molla Hüsrev adıyla meşhûr olmuştur. İstanbul'da 885/1480 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazı, Fâtih Câmiiinde kılındıktan sonra Bursa'ya götürülüp kendi yaptırmış olduğu medresenin bahçesine defnedilmiştir. Mezar taşında; “Menbâ-ı ilmi hüner, Vâris-i ulûmi Hayrul-beşer, Fâzıl-ı hurşid-i eser sâhib-üd-Dürer ve'l-Gurer Mevlânâ Muhammed Hüsrev” yazılıdır.²⁶

Molla Hüsrev çok fazla öğrenci yetiştirmiştir. Şair ve Fıkıh âlimi olarak ün yapmıştır. Önceki âlimlerin kitaplarından her gün iki sayfa yazı yazmayı adet hâline getirmiştir. Vefat ettiğinde ise kendi el yazılarıyla yazılmış pek çok değerli eserleri olduğu görülmüştür.

1.1.3.2. Akşemseddin (ö 1390/1460)

Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. Fakat Akşemseddin ya da kısaca Akşeyh ismiyle anılmıştır. Miladi 1390 yılında Şam'da doğmuştur. Avarifü'l-ma'arif'in sahibi Şeyh Şehabeddin Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) torunlarından olan Şeyh Hamza'nın oğludur.

İstanbul'un fethinden önce tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte iki kez Fatih'in yanına Edirne'ye gitmiştir. Savaşın en sıkıntılı anlarında Akşemseddin hem padişahın ve hem

²⁴ Hakan Anameriç, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, *Otam (Ankara)*, (2006), 55.

²⁵ Derya Örs, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) Eş- şakâ'iku'n- nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).

²⁶ Ahmet Şimşirgil, “Molla Hüsrev”, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, (2021).

de ordunun manevi gücünün yükseltilmesine destek olmuştur.²⁷ Akşemseddin bu sıkıntılı anlarda Fatih'e sabredip gayret göstermelerini ve sonuçta zafere ulaşacaklarını müjdeleyen mektuplar göndermiştir. Araştırmacılar bu mektupların fethin kısa sürede zafere ulaşmasında oldukça önemli etkisi olduğunu belirtmektedirler.²⁸

Akşemseddin'in eserlerinin önemli çoğunluğu tasavvuf alanındadır. Yaşamının son yıllarını Göynük'te geçirdiği ve 1460 yılında burada vefat ettiği söylenmektedir. Türbesi halen ziyaretlere açıktır.

1.1.3.3. Molla Gürani (ö 1410/1488)

Asıl adı Şemseddin Ahmet'tir. Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi olarak Molla Gürani ismiyle tanınmış olup Fâtih Sultan Mehmet'in baş hocalarından biri olmuştur. Hafızlığını küçük yaşta Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer Kazvîni gözetiminde Bağdat'ta tamamlamıştır. Bu esnada aynı hocadan Sa'deddin Teftazânî'nin haşiyesi ile Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ını okumuştur. İlmi birikimi ve vakur kişiliği ile de tanınmaktadır ve ilmi kanaatlerini olduğu gibi ifade eden bir alim olarak tarihteki şöhretini elde etmiştir.²⁹

Kelam, fıkıh, hadis ilimleri başta olmak üzere farklı alanlarda çokça eserleri, haşiye ve şerhleri vardır. Yazmış olduğu bazı eserleri dönemin medreselerinde okutulmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in de yetişmesinde etkisi olmuş hocalardandır. Molla Gürani Fatih başta olmak üzere II. Bayezid ve dönemin Memluk meliklerinin de saygısını ve ilgisini kazanmıştır.

1.1.3.4. Aziz Mahmud Hüdai (ö 1541/1628)

Osmanlı döneminde yaşayan İstanbul velilerinin büyüklerindedir. Asıl ismi Mahmut'tur. Kendisine 'Hüdai' ve 'Aziz' sıfatları sonradan verilmiştir. Seyyid'dir ve Cüneydi Bağdadî Hazretleri'nin soyundan gelmektedir.³⁰

Tasavvuf, ilim ve edebiyat alanlarında üstün bir kimlik elde etmiş olup maneviyat rehberleri arasında da ayrı bir mevkiye sahiptir. Şeyh Edebalı Hazretleri'nin irşat, hizmet ve faaliyetlerini ondan sonrada aynı heyecanla yürütmeye gayret göstermiş önemli bir şahsiyettir. İstikameti Allah rızası üzere ihlâs, gayret ve samimiyet ile hareket etmeye devam etmiştir. Hem padişahların hem de kendisini takip edenlerin gönüllerini kazanmış bir Allah dostudur. Hanesi hemen herkesin irşat, sohbet ve hizmet sofrasına koştığı, dergâhı ise gönüllere huzur ve mutluluk verdiği bir mekân olarak anılmıştır.

²⁷ Orhan F. Köprülü - Mustafa İsmet Uzun, "Akşemseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/299-302.

²⁸ Halil İnalçık, "Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I", (Ankara 1954), s.131.

²⁹ Hasan Doğan, "Molla Gürânî", *Türk Maarif Ansiklopedisi* (Erişim 18 Nisan 2025).

³⁰ Osman Nuri Topbaş, "Aziz Mahmûd Hüdâyi Hazretleri'nin Hayati (Hüdayi Vakfı)", 18 Ekim 2016.

1.1.3.5. Ebussu'ud Efendi (ö 1490/1574)

Asıl adı, Ahmed bin Mustafa olan Ebussu'ud Efendi tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ilimlerde tanınmış Osmanlı âlimlerinden biri olup Şeyhülislâmlık görevinde bulunmuştur. Miladi 1574 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri kendi yaptırdığı medresenin yakınında Eyyûb Camii karşısında bulunmaktadır.

Ebussu'ud Efendi, âlimler yetiştiren bir aileye mensuptur. Dedesi meşhur âlim Ali Kuşçu'nun kardeşi Mustafa İmâdî'dir. Ebussu'ud Efendinin babası hem amcası hem de kayınpederi olan Ali Kuşçu'dan ilim almıştır. Ebussu'ud Efendi de kendi babası Mustafa İmâdî'den eğitim almıştır. Uzun yıllar süren bu tahsilden sonra, babası gibi o da tasavvufa yönelip zamanının meşhur evliyasından ve Akşemseddin hazretlerinin halifesi olan İbrahim Tennûrî'ye talebe olmuştur. Onun sohbetlerinde bulunarak, tasavvufta yetişmiştir.

Ebussu'ud Efendi, küçük yaşta eğitim görmeye başlamış, gençlik çağında babasından dersler almıştır. Kendisinden Hâşiye-i Tecrîd'i, Şerh-i Miftâh'ı bütün hâşiyeleri ile birlikte iki kere ve Şerh-i Mevâkîf'ı baştan sona tahkik ederek okumuştur. Miftâhü'l-'Ulum adlı meşhur eseri ezberlemiştir. Babası, vefat edinceye kadar kendisinin yetişmesi için çaba sarf edip, ders vererek terbiye etmiş ve icazetini vermiştir.³¹

1.2. HAYATI

1.2.1. Adı, Nisbesi ve Doğumu

Müellifin ismini konu alan kaynaklar incelendiğinde müellife ait farklı isimlerle karşılaşılmıştır. Bazı kaynaklarda Lâli Ahmed Çelebi, es-Seyyid Ahmed Çelebi b. Mustafa, Lâlî Ahmed Efendi gibi isimler geçmektedir.³² Müellifin kendi eserlerini incelediğimizde kendisini “Le'âlî olarak meşhur olmuş Seyyid Ahmed b. Mustafa” (سيد أحمد بن مصطفى الشهير) (بالألي) diye tanıtmaktadır.

Kaynaklarda Saruhânî olduğu da söylenmektedir. Nitekim bazı kaynaklarda Saruhânî nispetiyle de anıldığı görülmektedir.³³ Doğum tarihi ile ilgili bilgiye rastlanılmamıştır. Arapça eğitimi görmüş, Türk asıllı ve Türk geleneği ile yetişmiş bir şahsiyettir. Lâlî ismiyle meşhurdur. 16. yy. da yaşamıştır.³⁴

1.2.2. Tahsili ve Mesleği

Leâlî Seyyid Ahmed b. Mustafa'nın yüksek bir ilmî tahsil gördüğü ve İslamî ilimlerin birçok alanında eserler te'lif etmiş olduğu görülmektedir. Hocası merhum (Kemalpaşazâde)

³¹ Ahmet Akgündüz, “Ebussuûd Efendi”, İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1994), 10/365-371.

³² Şükrü Özen, “Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi”, *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü*, c.III/5, (istanbul 2005), s.262-263.

³³ Ali Benli, “TDV”, *Leâlî Ahmed Çelebi* c.2, (Ankara 2019), s.150.

³⁴ Hayreddin ez-Zirikli, *El Âlâm ez Zirikli*, ts., 1/357.

İbn Kemal'in derslerinde yetişmiş ve ona mülâzım olmuştur.³⁵ h.940/m.1532'den itibaren Sadi Çelebi'nin, 946/1538'den itibaren Çivizâde Mehmed Efendi'nin, 948/1536'dan sonra da Abdülkadir Efendi'nin fetvalarının kopyalarını derlemiştir.³⁶ Amasya'da kadılığa kadar çeşitli işlerde çalışmıştır.³⁷ Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin de fetva kâtipliğini yapmıştır.³⁸ Görevi gereği birçok yerde gezmiştir. Kadılar arasındaki hakikati ve dürüstlüğü kaynaklarda belirtilmektedir.³⁹ Eserlerinden hat sanatında da mahir olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.3. Hocaları

1.2.3.1. İbn Kemal (ö. 940/1534)

Asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. Büyükbabası Şehzade Bayezid'in lalalarındandır ve Kemal Paşa'ya nispetle Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu ve İbn-i Kemal künyeleriyle anılmaktadır. Babası Süleyman Çelebi, Fatih Sultan Mehmet dönemi komutanlarından. Annesi o dönemin kazaskerlerinden Muhyiddin Mehmed'in kızıdır. Dedesi Osmanlı Devleti emirlerindedir.⁴⁰ Tokat'ta doğmuş olduğu hakkında görüşler vardır. Arapça, Farsça ve Kur'ân-ı Kerîm ilimleri almıştır. Daha sonraki yıllarda asker olarak vazife yapmıştır. Molla Lütfi'den ders almış ve onun ölümünden sonra da birçok âlimden dersler görerak tahsilini tamamlamıştır. Daha sonra başta Edirne olmak üzere farklı medreselerde müderrislik yapmıştır. Bunların dışında Edirne kadılığı görevinde de bulunmuştur. Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislamlığa getirilmiştir. 8 yıl bu görevde kalmıştır. 1534'te İstanbul'da vefat etmiştir. Edirnekapı'daki Mahmud Çelebi zaviyesine defnedilmiştir.⁴¹

1.2.3.2. Sa'dî Çelebî (ö. 945/1539)

Leâlî Ahmed Efendi'yi konu alan kitaplarda hocası olarak genelde merhum İbn Kemal'den bahsedilmektedir. Ancak Kâtib Çelebî kitabının bir bölümünde Leâlî Ahmed Efendi'nin, Hocası Mevlâ Sa'dî'nin fetvalarını topladığını ve hocasının fetva kâtipliğini de yaptığını söylemiştir.⁴²

Sa'dî Efendi Kastamonu'da doğmuştur. Babası İsa Çelebi'dir. Babası gibi o da bazı âlimlerden ders görmüştür. Sonra Mevlânâ Muhyiddin Mehmed Samsûnî'nin hizmetine girmiştir. İstanbul'da medrese tahsilinin ardından müderris olmuştur. Daha sonra kadılık

³⁵ Bursalı Mehmed Tahir "Osmanlı Müellifleri", *Meral Yay.*, c.I, (İstanbul 1975), s.384.

³⁶ (Çev.Rüştü Balcı), "Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zünûn", *Tarih Vakfı Yurt Yay.*, C.III, (İstanbul 2010), s.975.

³⁷ *el Âlâm ez Zirikli*, ts., c.1/357.

³⁸ (Çev.Rüştü Balcı), "Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zünûn".

³⁹ (Haz. Abdülkadir Özcan), "Nev'izâde Atâî, Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti-ş Şakâik", *Çağrı Yay.*, (İstanbul 1989), s.45.

⁴⁰ "Taşköprizâde Ahmed Efendi, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye," (Beyrut 1975), s.226.

⁴¹ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *TDV İslam Ansiklopedisi* c.25, (Ankara 2022), s.238.

⁴² "Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî, Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye," c.2/1. Baskı, (Beyrut 2008), s.468.

görevine gelmiş ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Dönemin vezir-i azamı İbrahim Paşa'nın müdahalesi ile şeyhülislamlığa getirildiği söylenmektedir. Sa'dî Çelebi vefatına kadar beş yıl bu görevinde kalmıştır. Aynı zamanda şair olan Sa'dî Çelebi'nin çeşitli dallarda ilmî yönü bulunduğu, özellikle tarih konularına ve ulemaya yakınlık duyduğu görülmektedir. Zengin bir kütüphaneye sahip olduğu bilinen Sa'dî Çelebi'nin kabri İstanbul'da Eyüp Sultan yakınlarındadır.⁴³

1.2.4. İlmî Yönü

Ahmed b. Mustafa el-Le'âlî Efendinin kendi eserleri incelendiğinde onun dil, edebiyat, fıkıh, kelim, tefsir ve hadis alanlarında mütehasıs olduğu söylenebilir. Yapmış olduğu tercümelere Türk diline ve edebiyatına da hâkim olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴ Aynı zamanda fetva kâtipliği yapmış olması hat sanatında da yetkin olduğunu göstermektedir. İbn Kemal gibi bir şahsiyetin öğrencisi olması ve kendisi tarafından kadılık için tayin edilmesi Le'âlî Efendinin önemli bir kişilik olduğunu göstermektedir. Kitap telif ettiği, vaktinin büyük kısmında ilimle meşgul olduğu, bazı muhtasar eserlerdeki meselelerin kolay anlaşılabilmesi için onları şemalar, tablolar ile açıkladığı bilinmektedir. İrfan ehli bir zat olduğu da zikredilmektedir. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine hakimdir. Ayrıca bu dillerde şiir söyleyip yazmıştır.⁴⁵

1.2.5. Vefatı

Kaynaklarda 971/1563 yılında Amasya kadısı iken vefat ettiği belirtilmiştir.⁴⁶ Müellifimiz Bed'ül-Emâlî adlı eserinin sonunda kendi diliyle bu kitabını miladi 973 yılında tamamladığını ifade etmiştir.⁴⁷ Bu ifade bize bilinen tarihin aksine müellifin miladi 973 yılından daha sonra vefat ettiğini göstermektedir. Zirikli'ye göre ise vefat yılı hicri 971, miladi 1563-1564 yıllarıdır.⁴⁸

1.3. ESERLERİ

Müellifin hayatına dair kaynaklar incelendiğinde kendisine ait olduğu tespit edilen eserleri aşağıda alanlarına göre verilecektir. Kimi eserlerde ise isim ya da lakabına dair herhangi bir bilgi geçmediğinden bazı eserlerin ona ait olup olmadığı hakkında soru işaretleri

⁴³ Mehmet İşpirlî - Ziya Demir, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Sâdi Çelebi* c.35, (İstanbul 2008), s.404-405.

⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir vd., "Osmanlı Müellifleri".

⁴⁵ (Haz. Filiz Kılıç), "Es-Seyyid Pîr Mehmed b. Çelebî, Meşâ'irü's-Su'arâ," *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü*, (Ankara 2018), 309.

⁴⁶ Ömer Rıza Kehhâle, "Mu'cemü'l-Müellifin", *Müessesetü'r-Risale*, c.2/1. Baskı, (Beyrut 1993), s.308.

⁴⁷ Ahmed Efendi Le'alî, *Bed'ül-Emâlî Şerhi.*, ts.; Mehmet Fatih Uzun, *Le'âlî'nin Emâlî Şerhi* "Kültürk Dergisi", sayı 10, (2024), s.121.

⁴⁸ *el Âlâm ez Zirikli*, ts., c.1/357.

mevcuttur. Ancak burada katalog kayıtlarına işlenirken müellif-eser eşleştirmelerinde yanlışlıkların oluşabileceği de göz ardı edilmemelidir.

1.3.1. Fıkha Dair Eserleri

1.3.1.1. Risâle fi'l-Ferâiz

Arapça risale olan bu eser Ferâiz ilmine dair yazılmıştır. Müellif bu eserinde ferâiz konularını farklı şekillerde anlaşılır bir şekilde anlatmıştır. Eserin dibâce bölümünde bu ilmin kolay olmadığından, bu ilimle meşgul olan öğrencilerin meseleleri anlamada zorluk çektiğinden ve kolaylaşması adına bu risâleyi kaleme aldığından söz etmiştir.⁴⁹ Farklı kütüphanelerde nüshaları mevcuttur. Bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi Harput Koleksiyonu'nda 0018 numarası ile kayıtlıdır.

1.3.1.2. Kitâbü'l-Fetâvâ

Osmanlıca olan bu eser, fıkıh konularına dair yazılmıştır. Müellif bu eserde meseleleri soru-cevap şeklinde ele almıştır. Eserin bir nüshası Milli Kütüphane'de 60 Hk 234/4 numarası ile kayıtlıdır.

1.3.1.3. Risâle-i Mükemmele

Osmanlıca bir eserdir. Müellif tefsir ve hadis kitaplarından bazılarını mütalaa etmiş ve bu eserini itikat, ibadet ve İslam dinine dair fevâid konularını ele alarak yazmıştır. Eserin içinde bir bölümde ferâiz konuları ele alınmıştır. Namaz bahsi kapsamlı olarak anlatılmıştır.⁵⁰ Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Koleksiyonu'nda 85 numara ile kayıtlı bulunmaktadır.

1.3.1.4. Dâire-i Mermûze

Osmanlıca olan bu eserde ferâiz ilmine dair konular şekillerle anlatılmıştır. Eserde müellif daha önce ferâiz konusunda Arapça yazdığını ve bu ilimle meşgul olanların, herkesin faydalanması adına Türkçe yazmalarını istedikleri için onların talepleri üzerine bu risâleyi yazdığını belirtmiştir.⁵¹ Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu'nda olup 2529 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

1.3.1.5. Mecma'u'l-Mesâilî's-Şer'iyeye fi'l-Ulûmi'd-Dîniyye

Eser Osmanlıca olup fıkha dair bir risaledir. Bu risale müellifin Çivizâde Mehmed Efendi, Abdülkadir Hamidî Çelebi ve Sâdi Çelebi'nin fetva katipliğini yaptığı dönemde fetvalarını konularına göre belirleyip yazdığı risalesidir. Dört babledan oluşan bu risale birinci

⁴⁹ Ahmet Talha Bilim, "Leâli Seyyid Ahmed b. Mustafa es-Sârûhânî ve Kânûnu'l-Avâmil ve Burhânu'l-Mesâil Adlı Risâlesi (İnceleme, Değerlendirme ve Tahkik)", *Yüksek Lisans Tezi*, (İzmir 2019).

⁵⁰ Abak, *Seyyid Ahmed B. Mustafa es-Sârûhânî el-Le'âlî ve "Şerhu'l-Emsile" Adlı Eseri (inceleme ve tahkik)*.

⁵¹ Bilim, "Leâli Seyyid Ahmed b. Mustafa es-Sârûhânî ve Kânûnu'l-Avâmil ve Burhânu'l-Mesâil Adlı Risâlesi (İnceleme, Değerlendirme ve Tahkik)", İzmir 2019.

babında ibadet konularını, ikinci babında muamelat ve hadler konularını, üçüncü babında nikah-talak konularını, dördüncü ve sonuncu babında ise ferâiz konularını içermektedir. Bu eser Kitâbü'l-Fetâva ismiyle de biliniyor olup Milli Kütüphanede Tokat İl halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunmaktadır. Arşiv numarası 60 Hk 234/4 olarak kayıtlıdır.

1.3.2. Kelama Dair Eserleri

1.3.2.1. Şerh-i Muhâkemât

Müellifin itikad konularını içeren Muhâkemât eserinin şerhidir. Bursalı Mehmed Tahir bu eseri müellifin eserleri arasında ele almıştır.⁵² Arşiv numarası 880 olarak, Süleymaniye Kütüphanesi Hüdaî Efendi koleksiyonunda kayıtlıdır.

1.3.2.2. Şerhu'l-Kasideti'n-Nûniyye

Bu eser Osmanlı alimlerinden olan Hızır Bey'in risalesi üzerine yazılmış olan şerhtir. Risale akaid konularını ele almaktadır. Ancak kütüphanede kayıtlı olan eser incelendiğinde müellife aidiyetiyle alakalı bir belirti gözlenmemiştir. Süleymaniye Kütüphanesinde 3713 numarası ile kayıtlı bulunmaktadır.

1.3.2.3. Tercüme-i Bedü'l-Emâlî Me'a Şerhihâ

Müellifin Bed'ü'l-Emâlî isimli akaid konusu olan kasidesinin şerhidir. Bu eser aynı zamanda müellifin birtakım ricalar üzerine Türkçe olarak kaleme aldığı eserdir. Bu bilgi eserin dibace kısmında belirtilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Mehmet Asım Bey Koleksiyonunda kayıtlıdır. Kayıt numarası 250'dir.

1.3.3. Tefsire Dair Eserleri

1.3.3.1. Havâss-ı Sure-i Fatihatü'l-Kitâb

Müellifin Fatiha suresi için yazmış olduğu bir tefsirdir. Osmanlıca yazılmış olan bu kısa tefsir Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizade bölümünde 85 arşiv numarası ile kayıtlı bulunmaktadır.

1.3.4. Siyere Dair Eserleri

1.3.4.1. Esmâü'n-Nebî

Bu eserin nüshasının Halis Efendi Kütüphanesinde bulunduğu söylenmektedir. Ancak yapılan araştırmalara göre herhangi bir kaydına ulaşılamamıştır.

1.3.5. Edebiyata Dair Eserleri

1.3.5.1. Şerhu Kasîdeti'l-Bürde

Kasîdetü'l-Bürde adlı eserin müellif tarafından Türkçeye çevrilmiş şerhidir. Kasîdetü'l-Bürde eseri ise Hazreti peygamber için İmam Busîrî'nin yazmış olduğu meşhur

⁵² Abak, Seyyid Ahmed B. Mustafa es-Sârûhânî el-Le'âlî ve "Şerhu'l-Emsile" Adlı Eseri (inceleme ve tahkik).

eserdir. Müellif eseri Arap Dili gramerini esas alarak yazmıştır. Beyitlerini Türkçeye çevirmiş sonrasında iraplarını da yapmıştır. Bu eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi koleksiyonundadır. Kayıtlı olduğu demirbaş numarası ise 1732'dir.

1.3.5.2. Kasîde-i Münferice Şerhi

Bu Kasîde-i Münferice eserinin tercüme ve şerhidir. Kaside İbnü'n-Nahvî'ye aittir. İbnü'n-Nahvî nahiv âlimi ve şairdir. Kendisi nahiv ilmine düşkünlüğünden dolayı bu isimle anılmıştır. Asıl ismi Ebu'l-Fazl Yusuf b. Muhammed et-Tevzerî olan İbnü'n-Nahvî kasidesini malının çalınması üzerine sıkıntısı dile getirmek için yazmıştır. Allah'a teslimiyet içeren ifadelerle yazılan kaside, dara düşen kimselerin okumayı adet edindiği bir manzumedir.⁵³ Eser Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde no: 570 ile kayıtlıdır. Eserleri incelendiğinde müellife aidiyeti hakkında bilgi edinilememiştir.

1.3.5.3 Fatlubnî Tecidnî (Terceme-i Ba'zı Ayât-ı Zebûr)

Müellif bunun Zebur'da bulunan bir sure olduğunu ve bunun Kur'an-ı Kerim'de olan Rahman suresine benzediğini eserin dibace kısmında söylemiştir. Kırk kadar beyitten oluşmaktadır. Yine dibace kısmında eserin müellif tarafından Süryanice'den Arapça'ya çevrildiği zikredilmiştir. Müellif bu sureden manevî anlamda kendisinin istifade ettiğini ve başkalarının da vird edip faydalanmalarını istediği için Türkçe'ye tercüme ettiğini dile getirmiştir. Türkçe'ye şiir tarzında çevrildiği de söylenmektedir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. 728 numara ile Lala İsmail Koleksiyonunda kayıtlıdır.

1.3.5.4. Tuhfetü'l-Havâs fî Tercemeti Dürreti'l-Ğavvâs

Makâmât eseri yazarı, Arap edebiyatçılarından ve dil âlimi olan İmam Harîrî'nin halkın ve özellikle edebiyatçıların konuşmada ve yazımda yaptıkları hatalarını düzeltmek üzere ayet ve hadislerle kaleme aldığı eserinin tercümesidir.⁵⁴ Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlıdır. Yazma Bağışlar Koleksiyonunda kayıt numarası 3523 olarak bulunmaktadır.

1.3.5.5. Dekâiku'l-Mîzân fî Mekâdfiri'l-Evzân

Aruz ilmine dair yazılmış bir edebi eserdir.⁵⁵

1.3.5.6. Dîvân

Müellifin Türkçe dîvânı olan eserinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda bulunmaktadır. Arşiv numarası 3298'dir.⁵⁶

⁵³ Hüseyin Elmalı - İsmail Durmuş, *DİA*, Cilt 21, (İstanbul 2000), 163-164.

⁵⁴ Bursalı, s. 52, Hulusi Kılıç, *DİA* Cilt 16 (İstanbul 1997), s.191-192.

⁵⁵ Bursalı, 52.

1.3.5.7. Münşeât

Nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu'nda arşiv numarası 0087 olarak bulunmaktadır. Ancak müellife ait olup olmadığı konusunda eser incelendiğinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

1.3.5.8. Terceme-i Kasîde-i Tâiyye

Âşıklar sultanı olarak bilinen İbn-i Fariz'in eseri olan Kasîde-i Tâiyye'nin tercümesidir.⁵⁷

1.3.5.9. Fetihnâme58

Eser Osmanlıca bir risaledir. Nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Yazma Bağışlar Koleksiyonu'nda arşiv numarası 3523 olarak kayıtlıdır. Bağdat seferiyle ilgili içeriğe sahip olduğu bilinmektedir.

1.3.6. Farsçaya Dair Eserleri

1.3.6.1. Menba'u'l-Kavâ'id ve Mecma'u'l-Fevâid

Müellifin kendisinden talep edilmesi üzere Arapça ve Farsçayı yeni öğrenenler için kaleme aldığı bir eserdir. Her iki dilin de kaideleri bu eserde peş peşe verilmiştir. Beyazıt Devlet Kütüphanesinde bir nüshası kayıtlıdır. 454-19121/2 arşiv numarasıdır.

1.3.7. Arapçaya Dair Eserleri

1.3.7.1. Şerhu'l-Emsile

Arapçada sarf ilminin konusu olan Emsile diye adlandırılan kitap üzerine müellifin yazmış olduğu şerhtir. Müellif bu eserinde sarf konularını esas alarak bu konuları sorular ve cevaplar ile açıklamıştır. Eser Emsile konuları dışında Binâ konularını da içermektedir.⁵⁹ Tahkiki yüksek lisans tezi olarak Bahattin Abak tarafından yapılmıştır (Erzincan-2018). Birden fazla nüshası bulunan bir eserdir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlıdır. 4757 numara ile bulunmaktadır.

Bizim tahkik çalışmamız olan *Zehratü'l-Kulûb* adlı risale de bir emsile şerhi eserdir. Ancak *Zehratü'l-Kulûb* adlı risale, yazımı bakımından burada bahsedilen eserden anlatım ve içerik olarak farklılık arz etmektedir. Aynı risale değildir.

⁵⁶ Bilim, "Leâli Seyyid Ahmed b. Mustafa es-Sârûhânî ve Kânûnu'l-Avâmil ve Burhânu'l-Mesâil Adlı Risâlesi (İnceleme, Değerlendirme ve Tahkik)".

⁵⁷ Abak, *Seyyid Ahmed B. Mustafa Es-Sârûhânî El-Le'âli ve "Şerhu'l-Emsile" Adlı Eseri (inceleme ve tahkik)*.

⁵⁸ İslâm ve Türk-İslâm devletlerinde fethedilen yerleri, kazanılmış zaferleri, bildirmek için yazılan mektup ve fermanlarla, bu fetihleri anlatan tarihî eserleri kapsayan genel bir isimdir.

⁵⁹ Abak, *Seyyid Ahmed B. Mustafa es-Sârûhânî el-Le'âli ve "Şerhu'l-Emsile" Adlı Eseri (inceleme ve tahkik)*.

1.3.7.2. Kavânînu's-Sarf

Müellifin konusu Sarf ilmi olan bir eseridir. Tahkik çalışmasını yüksek lisans tezi olarak Hüseyin Kılıçarslan yapmıştır (İzmir-2007). Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda bir nüshası kayıtlıdır. 4757/2 arşiv numarasıdır.

1.3.7.3. Kânûnü'l'Avâmil ve Burhânü'l-Mesâil

Eser Avâmilü'l-Cürcânî eserinin şerhidir. Abdülkâhir el-Cürcânî'nin kaleme aldığı bu eser nahiv ilminin avâmil konusunu ele almıştır. Eserde 100 âmil delilleri ile birlikte incelenmiştir.⁶⁰ Tahkik çalışması yüksek lisans tezi olarak Ahmet Talha Bilim tarafından yapılmıştır (İzmir-2019). Bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesinde kayıtlıdır. 34 Dev Mer 454-19121/1 kayıtlı olduğu numarasıdır.

1.3.8. Kaynaklarda Müellife Ait Adı Geçen Diğer Eserler

- 1) Kavânînu Sarfî Fârisî
- 2) Şerhu'l-Erba'îne Hadîsen li'n-Nevevî
- 3) Risâle fi'z-Zevâya's-Selâs
- 4) Risâle fi beyân-i Şuhur-i 'Arabiyye Binücûmi ve Şer'i
- 5) El-Kenzü'l-Mahfî
- 6) Lugat
- 7) Mev'izetü'l-Mübâreke⁶¹

Yapılan literatür araştırmalarında müellifin başlıca eserleri arasında *Zehratü'l-Kulûb* adıyla bir esere ayrıca tarafımızdan ulaşılamamış olduğundan bu eser müellifin eserleri arasında ayrı bir başlık ile zikredilmemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEHROTÜ'L-KULÛB

2.1. ESERİN ADI VE MÜELLİFE AİDİYETİ

Kütüphanelerdeki araştırmalara göre eserin farklı isimlerle kayıtlı olduğu görülmüştür. *Zehratü'l-Kulûb*, *Zehratü'l-Kulûb fi Şerhi'l-Emsile*, *Zehratü'l-Kulûb fi Şerhi'l-Emsileti'l-Muhtelif*e bu isimlerdendir. Nüshaların başında “*Zehratü'l-Kulûb*” başlığının olmasına ve en önemlisi müellifin eserin dibace (giriş) kısmında (onu *Zehratü'l-Kulûb* diye adlandırdım) اسميته

⁶⁰ Bilim, “Leâlî Seyyid Ahmed b. Mustafa es-Sârûhânî ve Kânûnu'l-Avâmil ve Burhânü'l-Mesâil Adlı Risâlesi (İnceleme, Değerlendirme ve Tahkik)”.

⁶¹ Şeyma Benli, “Leâlî”nin terceme-i Ba'z-ı âyât-ı zebûr adlı manzûmesi”, *Türkiyat Mecmuası* c.26/2, (2016), s.75-93.

"زهرة القلوب" ibaresinin geçmesine dayanılarak eserin isminin "Zehratü'l-Kulûb" olduğu kanısına varılmıştır.

Yapılan taramalarda eserin Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonunda 4758 demirbaş numarası ile kayıtlı bir nüshası olan eserin baş sayfasında (Zehratü'l-Kulûb Şerhu Emsileti meşhur Leâli Şerhu Emsileti) "زهرة القلوب شرح امثلة, الشهير بلألى شرح امثلة" ibaresi geçmektedir. Bu eserin tahkiki yapılan diğer üç nüsha ile karşılaştırılması yapılmış olup eserin aynı eser nüshaları olduğu tespit edilmiştir. Buna dayanarak "Zehratü'l-Kulûb" adlı eserin müellifinin meşhur Seyyid Ahmed bin Mustafa el-Leâli olabilme ihtimali ön plana çıkmıştır. Önemine binaen eserin müellife aidiyeti konusunda hiçbir nüshasının sırasıyla dibace, istinsah ve nihaye kısımlarında kesin, net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.2. KÜTÜPHANELERDE BULUNAN NÜSHALARI

Yazma eserler kütüphaneleri ve kataloglarında "Zehratü'l-Kulûb" adlı eserin adına yapılan araştırmalar sonucunda on beş nüshasına ulaşılmıştır. Bunların incelenmesi neticesinde bilgileri aşağıdaki şekliyle verilmiştir. Tahkiki yapılan nüshaların detaylı bilgileri tahkikte kullanılan nüshalar kısmında kapsamlı olarak verilecektir.

2.2.1. Eserin Yazma Nüshaları

2.2.1.1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Nüshalar:

- 1) Süleymaniye Koleksiyonu, demirbaş no: 979-3, 31b-48b yk.15 st. İstinsah tarihi hicri 1146 (ayın 5.günü).
- 2) Fatih Koleksiyonu, istinsah tarihi hicri 1214, kayıt no: 4758.
- 3) Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, 336-343 yk. 25 st. Demirbaş no: 2046-21.
- 4) Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 60-65 yk. 21 st. Demirbaş no: 1308-6.
- 5) Yozgat Koleksiyonu, 73-84 yk.19 st. Demirbaş no: 443-4.
- 6) Yozgat Koleksiyonu, 160-179 yk. 14 st. Demirbaş no: 655-4.
- 7) Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, 1-24 yk. 21 st. Demirbaş no: 975-1. İstinsah tarihi hicri 1185. (Ferağ kaydı vardır).
- 8) İyd Mehmed Efendi Koleksiyonu, 84-100 yk. 15 st. Demirbaş no: 179-5.

2.2.1.2. Konya Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Nüsha:

- 1) Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu, 37b-44a yk. 17 st. Demirbaş no: 7851-21. İstinsah tarihi hicri 1192/1193.

2.2.1.3. Ankara Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Nüshalar:

- 1) Tokat Zile Koleksiyonu, 1b-17a yk 13 st. Koleksiyon no: 60 Zile 222/1.
- 2) Çankırı Koleksiyonu, 124b-145a yk. 11 st. Koleksiyon no: 18Hk 81/9.

2.2.1.4. Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesinde Bulunan

Nüshalar:

- 1) Balıkesir Dursunbey Koleksiyonu, demirbaş no: 10 Dur 14.
- 2) Balıkesir Koleksiyonu, 95b-107b yk. Demirbaş no: 922/3.
- 3) Balıkesir Koleksiyonu, 133b-148a yk. Demirbaş no: 1071/8.

2.2.1.5. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde Bulunan Nüsha:

1) Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Manisa Müftülüğü, demirbaş no: 271/2, istinsah tarihi hicri 1153.

2.2.2. Tahkikte Kullanılan Nüshalar

1) Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 979-3

Demirbaş Numarada Bulunan Nüsha:

Eser 31b-48b sayfaları arasındadır. 35 sayfadan oluşan bir risaledir. Her sayfası 15 satırdan oluşmaktadır. Çerçvelidir, hattı okunaklı ve düzgündür. Söz başları kırmızı ile yazılmıştır, sayfa rengi sarıdır. Bazı sayfa kenarlarında düzeltme ya da notlar bulunmaktadır ve bazı yerlerde küçük gramer ve yazım hataları gözlemlenmiştir. Risalede birkaç şiir (hamişler) yer almaktadır. Hicri 1146 yılında istinsah edilmiştir.

Bu nüsha tahkikin selameti ve güvenilirliği açısından yazısı özenli ve titiz bir şekilde yazılmış olan üç nüsha arasından asıl olan nüsha olarak belirlenmiştir. Bu belirlemede öncelikle istinsah tarihlerinin sıralaması da göz önünde bulundurulmuştur. Tahkikli metin bölümünde bu nüshaya (س) harfi ile işaret edilmiştir.

Nüshanın başı:

الحمد لله بجميع المحامد على جميع النعم والصلوة والسلام على خير خلقه محمد المبعوث الى خير الامم وعلى آله وصحبه مفاتيح الحكم مصابيح الظلم.

Nüshanın sonu:

هذا تمت الكتاب. بعون الله الملك الوهاب حفطي صالح بن سليمان الكتاب في اليوم الخامس من شهر جمادي الاخر سنة ستة وأربعة. العلم اوله مر من البصل لكن اخره حلو من العسل. الجهل اوله حلو من العسل لكن اخره مر من البصل.

2) Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yozgat Koleksiyonu 443-4

Numarada Bulunan Nüsha:

Eser 73-84 sayfaları arasındadır. 25 sayfadan oluşan bir risaledir. Her sayfası 19 satırdan oluşmaktadır. Hattı okunaklı ve düzgündür. Ara ara kırmızı ile yazılmış kelime ve çizgiler kullanılmıştır. Sayfa kül rengidir. Tahkiki yapılan metin bölümünde bu nüsha (ي) harfi ile gösterilmiştir.

Nüshanın başı:

الحمد لله الجميع المحامد على جميع النعم والصلوة والسلام على خير خلقه محمد المبعوث الى خير الامم وعلى آله وصحبه مفاتيح الحكم ومصابيح الظلم.

Nüshanın sonu:

هذا آخر ما استخرجنا من الكتب المعتمدة لحل الأمثلة المختلفة وهذا بالنظر الى نظر تأليف حقير وفي الحقيقة أساس العلوم ومن هذا الكتب او اسمع او نظر دفعه الله تعالى. العلم صيد والكتابة قيد. كتبت كتابي بحط جملى أخاف من الموت فاذا جاءني باعى كتابي شيء قليل حرم الله لحم كانه على النار.

3) Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Manisa Müftülüğü 271/2

Numarada Bulunan Nüsha:

Bu nüsha, içerisinde birkaç risale bulunan eserler arasında yer almaktadır. Hicri 1153 yılında istinsah edilmiştir. Eserin 135. Sayfasından başlayıp toplamda 21 sayfadan oluşmaktadır. Tam olan sayfalarındaki satır sayısı 19'dur. Söz başları çoğunlukla kırmızı ile yazılmıştır. Sayfa rengi kül rengidir. Bazı sayfa yanlarında açıklama ve notlar bulunmaktadır. Yazımı düzgün ve okunaklıdır. Tahkiki yapılan metin bölümünde bu nüsha (د) harfi ile gösterilmiştir.

Nüshanın başı:

الحمد لله لجميع المحامد على جميع النعم والصلوة والسلام على خير خلقه محمد المبعوث الى خير الامم وعلى آله وصحبه مفاتيح الحكم ومصابيح الظلم.

Nüshanın sonu:

هذا اخر ما الكتب المعتمديات لحل الأمثلة المختلفة وهذا بالنظر الى تأليف حقير وفي الحقيقة أساس العلوم ومن قراء هذا الكتاب أو سمع نظر رفعه الله تعالى في الدارين. شعر: من دعا لمصنف هذا الكتاب رفعه الله عن قلبه النقاب والحجاب, من قراء فاتحة الكتاب عفى الله عنه العقاب والعتاب. ومن شنع عفى في مثل هذا الأثر فاينظر اليها اى الكتب المعتمديات وصلى الله على سيدنا محمد واله وصحبه أجمعين. سنة ثلاثة خمسين ومائة والف.

2.3. ESERİN MUHTEVASI

Emsile eseri Arapçanın temel taşı ve başlangıç noktalarından olan sarf ilmi üzerine yazılmıştır ve Osmanlı medreselerinde başlangıç eğitiminde devamlı okutulagelen bir kitap haline gelmiştir. Bu tezde tahkiki yapılan eser, Emsile-i Muhtelif'e'nin şerhi olan "Zehratü'l-Kulûb" adlı eserdir.

Müellifin iki öğrencinin elinde eseri görüp bazılarının Arapça konularının aslını ve tam anlamını kavrayamadığını anlaması, bunun üzerine bu eserin daha açıklayıcı ve anlaşılır halde olan bu şerhini yazması eseri yazma sebebi olarak zikredilmektedir.

Eser klasik usul birçok yazma eserde olduğu gibi dibace (giriş) kısmında sırasıyla besmele, hamdele ve salvele ile başlamış olup, akabinde esas konuya geçiş ifadesi olan 'emma ba'd' ifadesine geçilmiştir. Müellif devamında cümleyi Arapçada kelimeyi açıklayarak

devam ettirmiştir. Akabinde sarf konusunun mahiyetini konu edinmiş ve 24 sigayı isim, fiil, harf ile başlayarak açıklamıştır.

Öncelikli olarak müellif sarf ilmini öğrenmenin tıpkı namaz, zekât ibadetleri gibi farz olduğunu dile getirmiş bunun delili olarak Allah-u Teâlâ'nın "انا انزلناه قرآنا عربيا" (Biz Kuran'ı Arapça olarak indirdik) ayetine⁶² dikkat çekmiştir. Bunu da "Allah-u Teâlâ Kuran'ı Arapça olarak indirmiştir ve Arapça da mû'rabtır (son harekeleri değişken) ve dört şekilde îrab edilme vardır. Bunlar; raf, nasb, cer, cezm halleridir" sözleriyle açıklamıştır.⁶³ Allah-u Teâlâ'nın bizlerden kitabını ve anlamını öğrenmemizi, emir ve yasaklarını bilmemizi, üzerinde düşünmemizi istediğini ifade etmiştir. Müellif ayrıca kitabını öğrenebilmemizin yolunun da sarf ve nahiv ilimlerini bilmek olduğuna işaret etmiştir. Böylece Arapçanın esası olan sarf ve nahiv kurallarının önemini ortaya koymak istemiştir.

Müellif tarafından bu değerli ilmin (sarf) aslının 'matar' olduğuna dikkat çekilmiş, matarın serüveninin de yaratılmış ilk insan Hz. Âdem aleyhisselamın yaratılış serüvenine benzetilmiştir. Öyle ki; müellif Allah-u Teâlâ önce Hz. Âdem aleyhisselamı yaratmış onun uzuvlarından dünyadakileri ve Hz. Havva validemizi yaratmıştır. Arapçada da önce matar oluşur sonrasında ondan mazi, muzari, ismi fail, ismi meful vs. çıkarılır sözleriyle güzel bir benzetmeye yer vermiştir.⁶⁴ Devamında eser boyunca 24 sigayı detaylı olarak açıklamıştır.

Müellifin metodu terim manalarıyla ve yerine göre örnekleriyle konuyu açıklama şeklindedir. Bu kitap ilk defa okuyacaklar için sarf ilmi hakkında anlaşılır bilgiler ve az da olsa Arapça okuyup anlayabilen kimselerin dahi okuyup anlayabilecekleri yazım dili ve öğrenilecek kıymetli bilgiler içermektedir.

2.4. MÜELLİFİN ESERDEKİ METODU

Müellif bu eserinde eserin konusu olan Emsilenin 24 sigasını detaylı açıklama yöntemi ile ele almıştır. Eserin telifinde temelde istişhâd, teşbih, tevil, takdir, ta'lîl gibi önemli metotlar kullanılmıştır. Kullanmış olduğu yöntem ve istişhâdları aşağıda örnekleri ile açıklanmıştır.

2.4.1. Mukaddimesi

Müellif eserine ilk olarak eserin ismini yazmakla başlamıştır. Devamında sırasıyla besmele, hamdele, salvele ve duaya yer vermiştir.

هذا كتاب شرح أمثلة زهرة القلوب

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

⁶² Yusuf 12/2.

⁶³ Zehratü'l-Kulûb, ts., 6-7.

⁶⁴ Zehratü'l-Kulûb, 7.

2.4.6. Âyetlerle İstişhâdı

Müellif eserinde meselelere en önemli ve delil olma önceliğine ilk sırada sahip olan âyetlerle deliller getirmiştir. Eserde 3 yerde âyetler zikredilmiştir. Örnek:

{إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا...} ⁶⁵

{...وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا...} ⁶⁶

{...وَلَا تُنْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ...} ⁶⁷

2.4.7. Mesellerle İstişhâdı

Müellif eserde farklı konularla ilgili 3 ayrı yerde Arapça mesellere yer vermiştir. Konuyu tarifinin ardından manayı maksadına ulaştırmak amacıyla buralarda özlü sözleri ele almıştır.

اللسان أشد من طعن السنان، وجروح الكلام أصعب من جروح اللسان

(Dil yarası dış yarasından daha zordur, ancak söz yarası dil yarasından daha zordur.)

ندم الشيطان لما ينفعه الندم لزم استمرار عدم النفع إلى الأبد ولم ليس كذلك تقول ندم آدم لم ينفعه الندم أي عقيب الندم ولم يلزم استمرار نفي النفع إلى الأبد.

(Şeytanın pişmanlığı sonsuza dek ona fayda vermeyecek bir pişmanlık olarak devam eder. Ancak Âdem için bu böyle değildir. Öyle ki onun pişmanlığı sonsuza kadar faydasız değildir.)

العلم أوله مُرٌّ من البصل لكن آخره حلوٌ من العسل، الجهل أوله حلوٌ من العسل لكن آخره مُرٌّ من البصل

(İlmin başı soğandan acıdır ancak sonu baldan tatlıdır, Cehaletin başı ise baldan tatlıdır ancak sonu soğandan acıdır.)

2.4.8. Şiirlerle İstişhâdı

Müellif konuları açıklarken bazı yerlerde Osmanlıca şiirlere yer vermiştir. Bunlar eserde bazen metin içerisinde yer alırken bazen de sayfa kenarlarında notlar olarak belirtilmiştir. Şiirler tahkikli metinde “هامش” başlığı ile dipnotlar da verilmiştir. Eserde 8 ayrı yerde şiir bulunmaktadır. Örnek:

كر داخل اولسه فعل مضارع اوزره نواصب بشنى نصب يدسنده نون ساقط اولمق مناسب اى كئى كر داخل اولسه فعلك
اخرنده حرف علة حركة موضعن لام الفعل منضوب اولور لبث تعلمدن صكره درست حفظ ايده كوريونى هر حال
اوزره ثابت اولور جمع مننث نونى.

⁶⁵ Yusuf 12/2.

⁶⁶ Nisâ 4/79.

⁶⁷ Bakara 2/195.

2.4.9. Eserde Yer Alan Kaynaklar

Müellif eserinde bir yerde عند البصريين (Basralılara göre) sözünü zikrederek Basralı nahivcilere, üç ayrı yerde de âlimlerin isimlerini vererek görüşlerine yer vermiştir. İsimlerini zikrettiği âlimler şunlardır:

- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830)⁶⁸
- Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 40/661)⁶⁹
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796)⁷⁰

2.5. ESERİN TAHKİKİNDE TAKİP EDİLEN METOT

1) Eserin tahkik metodunda Okan Kadir Yılmaz'ın İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yayınlarından çıkarmış olduğu İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu kitabında sunmuş olduğu tahkik kurallarına bağlı kalınmıştır.⁷¹

2) Araştırılıp ulaşılan nüshalarda eserin müellifin nüshası olduğuna işaret eden bir bulguya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla asıl nüsha olarak istinsah tarihi en eski, metin ve yazımı okunaklı olan Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonunda bulunan 979-3 numaralı nüsha belirlenmiştir.

3) İkinci nüsha olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat Koleksiyonundaki 443-4 numaralı nüsha ve üçüncü olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Manisa Müftülüğü 271/2 numarada bulunan nüsha belirlenmiştir. Bunların diğer nüshalar arasında daha okunaklı yazıma sahip olmaları ve hatalarının az olması belirlenmelerinde etkili olmuştur.

4) Nüshalardan (س) nüshası birinci nüsha olan Süleymaniye Koleksiyonundaki 979-3 numaralı nüshayı, (ي) nüshası ikinci nüsha olan Yozgat Koleksiyonundaki 443-4 numaralı nüshayı ve (د) nüshası üçüncü nüsha olan Diyanet İşleri Başkanlığındaki 271/2 numaralı nüshayı ifade etmektedir.

⁶⁸ Belhli olup Basra'da yaşamış Sibeveyhi'nin en meşhur talebesi olan nahiv ve dil alimi bir zattır. Kalam, tefsir ve aruzla da meşgul olmuştur. Kitâbü'l-Kavâfi, Me'âni'l-Ḳur'ân, Kitâbü'l-'Arûz gibi meşhur eserleri vardır. Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 77-78, ts.; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye* (Kahire, 1968), 94-108.

⁶⁹ Hz. Ali Hz. Muahmmmed'in amcası ebu Talib'in oğlu aynı zamanda peygamberin damadıdır. Küçük yaşta müslüman olup ilk müslümanlardandır. Hz. Peygamberle birlikte birçok gazve ve seriyyelere katılmıştır. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Hz. Ali", *TDV 2* (İstanbul 1989), 371-374; Hüseyin Tâhâ, *el-Fitnetü'l-kübrâ II, 'Alî ve benûh* (Kahire, 1966).

⁷⁰ Şîrâz yakınlarında bir köyde doğmuştur. Nahiv ilmini detaylandıran alimdir. Bu sebeple nahiv alimlerinin önderi olarak görülmüştür. Basra'da Halil b. Ahmed'in ders halkasına katılmıştır. El-Kitâb isimli kitabı Arapça dil alanında en meşhur kitapların başında gelmektedir. Onun eserinin benzeri ya da daha iyisi yazılmadığı söylenmektedir. Bkz. Ali Bulut, "Sibeveyh'in Hayatı ve el-Kitâb'a Yönelik Bazı Eleştiriler" *Doğu Araştırmaları* 1 (2008), 115-138.

⁷¹ Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu* (İsam, 2018).

- 5) Sayfa bitiş yerleri [ب/١], [١/٢] şeklinde eser sonuna kadar sayı ile belirtilmektedir.
- 6) Öncelikle asıl nüsha olarak kabul edilen birinci nüsha bilgisayar ortamına aktarılmıştır.
- 7) İkinci işlem olarak bu nüsha ikinci ve üçüncü nüsha ile karşılaştırılmış olup aralarındaki farklar dipnotlarda verilmiştir. Bu iki nüsha arasındaki farklılıklarda en doğru ibare metne alınmıştır ve gerekli olan yerlerde asıl kabul edilmiş nüshadaki ibareler dipnotta verilmiştir.
- 8) Doğru ibareler metne geçirildikten sonra nüshalardaki eksik olan ifadeler (ناقص), fazla olan ifadeler (زائد) olarak dipnotta belirtilmiştir.
- 9) Yine birbirinden farklı olan ibareler ise nüshaları ile dipnotlarda verilmiştir. Gerekli olduğu düşünülen yerlerde noktalama işaretleri konulmuştur.
- 10) Eserde okunamayan kısımlar ve şiir geçen yerler metinde belirtilmiştir.
- 11) Metin içerisinde geçen ayetler ayet parantezi ile ﴿ ﴾, metinde eksik verilen ayetlerin devamı ise üç nokta ile “...” metinde belirtilmiştir.
- 12) Ayetlere metin içerisinde geçtiği şekliyle yer verilmiş olup, ayetlerin tamamı dipnotlarda verilmiştir.
- 13) Tarafımızdan ilave edilen yerlerde ve bölümlerde köşeli parantez [] kullanılmıştır.
- 14) Özlü sözler * * işaretleri arasında verilmiştir.
- 15) Sure ismi ayetten sonra ayet numarası ile köşeli parantez içerisinde verilmiştir.
- 16) Eserde geçen özel şahsiyetler dipnotta kısa açıklamalarla ifade edilmiştir.

SONUÇ

Arapçanın korunma ve aktarılma arzusu daha İslam'ın ilk başlangıç yıllarına dayanmaktadır. Bu heyecan ve arzu Arapçanın kıymetini ve üstünlüğünü günümüze kadar taşımaya devam etmiştir. Bu heyecan halen günümüzdeki çalışmalara da yansiyarak devam etmektedir.

Osmanlı dönemi de Arapçaya büyük önem veren, âlimlerinin ihtiyaca binaen eser telifinde buldukları kıymetli bir dönemdir. Ancak bu eserlerin birçoğu kütüphane raflarında beklemektedir. Bu farkındalıkla Ahmed b. Mustafa el-Leâli'ye nispet edilen Zehratü'l-Kulüb adlı eser, insanların kolay ulaşabileceği hale getirilmek üzere bu tez çalışması kapsamında incelenmiştir. Uzun çalışmalar sonucunda bu kıymetli eser vesilesiyle, 16. yy'da yaşamış olan değerli bir âlim; dönemi, hayatı ve eserleriyle gücümüz nispetinde tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma sonucunda 16. yy Osmanlı Dönemi ilmî faaliyetlerine ve değerli şahsiyetlere tanıklık edilmiş, bu dönemin müellifimizin ilmî yönden gelişimine nasıl katkılar sağladığı görülmüş olup bu araştırma sayesinde pek çok kıymetli kaynaklara da ulaşılmıştır. Tahkiki yapılan metin doğru yazım ve okuma ile dikkatli bir şekilde yazıya dökülmeye çalışılmış, eksik ve hatalı kısımlar belirtilmiştir.

Eser tahkiki yapılırken üç farklı nüshadan yararlanılmıştır. Bu nüshalar; istinsah tarihi eski olması, yazım ve okunuş açısından düzgün olması sebebiyle tahkikte asıl nüsha olarak belirlenmiştir. Söz konusu nüshaların ilki Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonunda 979-3 demirbaş numaralı, hicri 1146 istinsah tarihli nüsha; ikinci nüsha olarak belirlenen Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat Koleksiyonunda 443-4 demirbaş numarası ile kayıtlı olan nüsha ve son olarak Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Manisa Müftülüğünde 271/2 demirbaş numaralı, istinsah tarihi hicri 1153 olan nüshalardır.

Müellifin eserinde bazı konuların açıklamasında ayet, mesel ve şiirlere başvurmak suretiyle istişhad yöntemini kullandığı mülhaza edilmiştir. Ayrıca eserinde Basra ekolüne değinmiş, Ahfeş (ö.215/830) ve Sîbeveyh (ö.180/796) gibi Arap gramerinin önemli âlimlerinin görüşlerine yer verdiği tespit edilmiştir.

Müellifinin Sarf ilmi, Emsileden olan yirmi dört sîga konularını ayrıntılı bir şekilde ele alıp anlaşılır bir üslupla açıkladığı bu eser hiç kuşkusuz Arapça öğrencilerinin temelde öğrenmesi gereken konular olması sebebiyle bu alanda oldukça önem arz etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma ile sarf alanının dildeki önemine odaklanılarak bu alandan bir eserin incelenmesi yapılmak istenmiştir. Çalışma esnasında eserin konu anlatım dili ile konuların ve kavramların kolay anlaşılır olduğu görülmüştür. Yazımının oldukça düzgün ve okunaklı olması çalışmada kolaylık sağlamıştır.

Kütüphanelerden Yazma eser tarama çalışmasında eser ve nüshalarına ulaşmanın ve onların talep edilerek temin edilmelerinin ülkemizde kolay elde edilebilir olması bizi ayrıca memnun etmiştir. Dünyanın yazma eserler bakımından en önemli kütüphanelerinden birine sahip olan ülkemiz kütüphanelerinde keşfedilmeyi bekleyen binlerce eserin mevcut olduğu, bu çalışma sayesinde tarafımızca bir kez daha görülmüştür. İlgili araştırmacılara bu yönde usulünce güzel çalışmalar yapmalarını naçizane teşvik ve tavsiye ederiz.

Bu çalışmamızın öncelikle Arap Dili alanında çalışılmış faydalı bir çalışma olabilmesini, Arapça severlerinin ve talebelerinin istifade edebilmelerini ve bu yönde verimli çalışmalar yapılabilmesi için örnek ve teşvik edici olmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

Abak, Bahattin. *Seyyid Ahmed B. Mustafa es-Sârûhânî el-Le'âlî ve "Şerhu'l-Emsile" Adlı Eseri (inceleme ve tahkik)*. Erzincan, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Akgündüz, Ahmet. "Ebussuûd Efendi". C. 10. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1994.

Anameriç, Hakan. "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi". *OTAM (Ankara)*. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000367.

Asım, Mohammad Shakib. "Sarf İlminin Tarihçesi ve Bazı Arap Dil İlimleriyle Etkileşimi". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*. C. 7/1, 30 Mart 2024. <http://dergipark.org.tr/tr/doi/10.58659/estad.1431258>.

Benli, Ali. "TDV". *Leâlî Ahmed Çelebi c.2*, (Ankara 2019).

Benli, Şeyma. "Leâlî'nin terceme-i Ba'z-ı âyât-ı zebûr adlı manzûmesi", *Türkiyat Mecmuası c.26/2*, (2016), s.75-93.

Bilici, Selman. *İbnu'l-Hâcib'in Eş-Şâfiye Adlı Eseri*. Diyarbakır, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Bilim, Ahmet Talha. "*Leâlî Seyyid Ahmed b. Mustafa es-Sârûhânî ve Kânûnu'l-Avâmil ve Burhânu'l-Mesâil Adlı Risâlesi (İnceleme, Değerlendirme ve Tahkik)*". İzmir, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bulut, Ali. "Sîbeveyh'in Hayatı ve el-Kitâb'a Yönelik Bazı Eleştiriler" *Doğu Araştırmaları Dergisi 1* (2008).

Bursalı Mehmed Tahir vd. "*Osmanlı Müellifleri*". Meral Yay., c.I, (İstanbul 1975).

Çiftçi, Recep. *Ebû hayyân el-endelusî'nin el-mubdi' fi't- tasrîf adlı eserinin sarf açısından incelenmesi*. Mardin, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Dayf, Şevkî. *el-Medârisü'n-naḥviyye*. Kahire, 1968.

Doğan, Hasan. "Molla Gürânî". *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim 18 Nisan 2025. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/molla-gurani>

Durmuş, İsmail. "el-Emsile". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.11, (İstanbul, 1995).

Durmuş, İsmail. "et-Tasrîf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c.40, (İstanbul, 2011).

Durmuş, İsmail - Yüksel, Ahmet. "Savtiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c.36, (İstanbul 2009).

el-Efğanî. *Min Tarihi'n-Nahv*, ts.

Elmalı, Hüseyin - Durmuş, İsmail. *DİA* c.21 (İstanbul 2000).

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları 2. Baskı, 2015.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hz. Ali". *TDV 2* (İstanbul 1989), 371-374.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2015.

İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*, ts.

İnalcık, Halil. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara, 1954.

İşpirli, Mehmet - Demir, Ziya. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *Sâdî Çelebi* c.35, (İstabil 2008).

Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*". Çev. Rüştü Balcı. c.III İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2010.

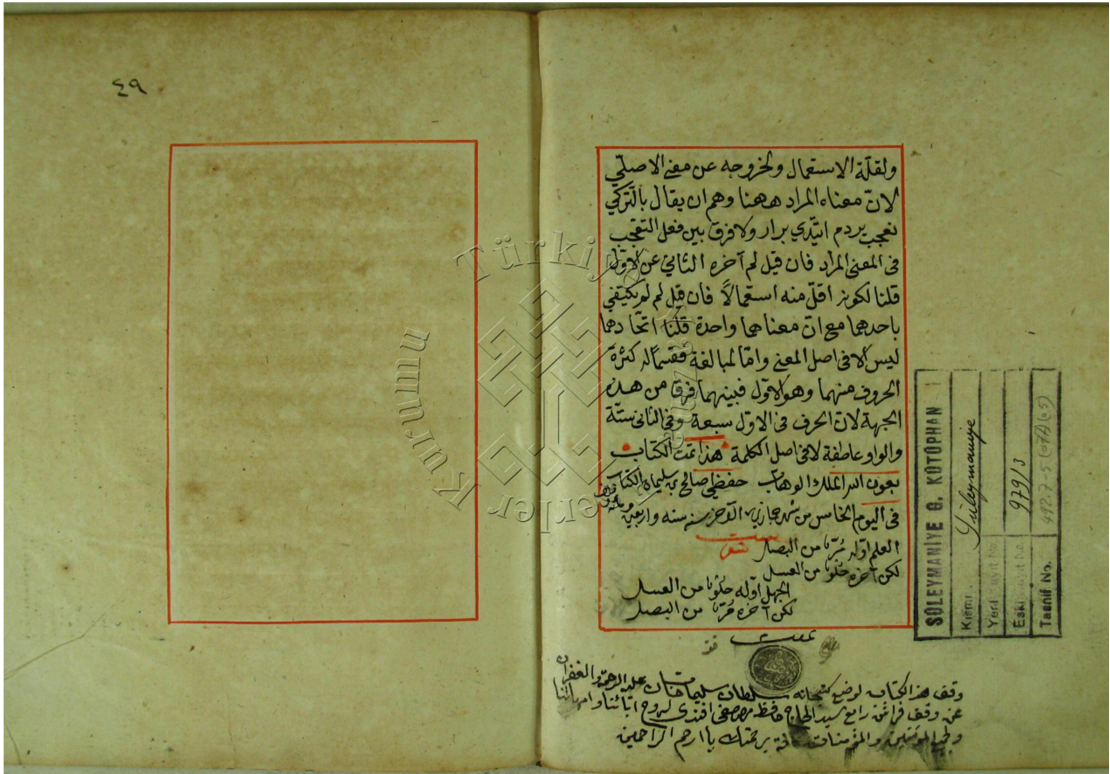
- Kılıç, Hulusi. “Sarf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c.36. İstanbul, 2009.
- Kılıç, Hulusi. *DİA* c.16 İstanbul, 1997.
- Kırcı, Recep. “Ebû Alî el-Fârisî'nin Hayatı ve et-Tekmile İsimli Eserinde Metodolojisi”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (Mart 2021).
- Köprülü, Orhan F. - Uzun, Mustafa İsmet. “Akşemseddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.2. İstanbul, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksemseddin>
- Leâlî, Ahmed Efendi. *Bed'ü'l-Emâlî Şerhi.*, ts.
- Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî. *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütubi ve'l-Fünûn*. c.2/1. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2008.
- Nevizâde, Atâî. *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti'ş-Şakâik*. İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Orta, Bünyamin. *Abdulkâhir el-Curcânî'nin el-Miftâh fî's- Sarf Adlı Eserinin İncelenmesi*. Bingöl, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ömer Rıza Kehhâle. *Mu'cemü'l-Müellifîn*. c.2. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Baskı, 1993.
- Örs, Derya. *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) Eş- şakâ'iku'n- nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Sîbeveyhi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.37. İstanbul, 2009.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5, (2005).
- Qabawa, Fakhr ed-Din. “İbn Usfür”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c.20. ts.
- es-Seyyid Pîr Mehmed b. Çelebî. *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. (Haz. Filiz Kılıç). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2010.
- Şimşirgil, Ahmet. “Molla Hüsrev”. *Yeni Rehber Ansiklopedisi*. <https://www.ahmetsimsirgil.com/mollahusrev/>
- Tâhâ, Hüseyin. *el-Fitnetü'l-kübrâ II, 'Alî ve benûh*. Kahire: 1966.
- et-Tantâvî, Muhammed. *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât*. Kahire: Dâru'l- Me'arif, ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 1975.
- Topbaş, Osman Nuri. “Azîz Mahmûd Hüdâyi Hazretleri'nin Hayati (Hüdayi Vakfı)”, 18 Ekim 2016. <https://www.hudayivakfi.org/aziz-mahmud-hudayi-hazretlerinin-hayati.html>
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c.25. Ankara, 2022.
- Unan, Fahri. *Osmanlılarda Medrese Eğitimi*. c.5 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Uzun, Mehmet Fatih. “Le'âlî'nin Emâlî Şerhi”. *Kültürk Dergisi* 10, (2024).
- Yıldırım, Abdullah. *Ali Kuşçu ve Unkûdü'z-Zevâhir - Dil ile Anlam*. İstanbul: Ketebe Yay., 2024.
- Yılmaz, Okan Kadir. *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*. İsam, 2018.
- ez-Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*, ts.
- Zehratü'l-Kulûb*, ts.

EKLER

2.6. ŞERHİN YAZMA NÜSHALARINDAN BAZI ÖRNEKLER

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Nüshası (س) 1b-2a Varağı

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Nüshası (س) Son Kısım

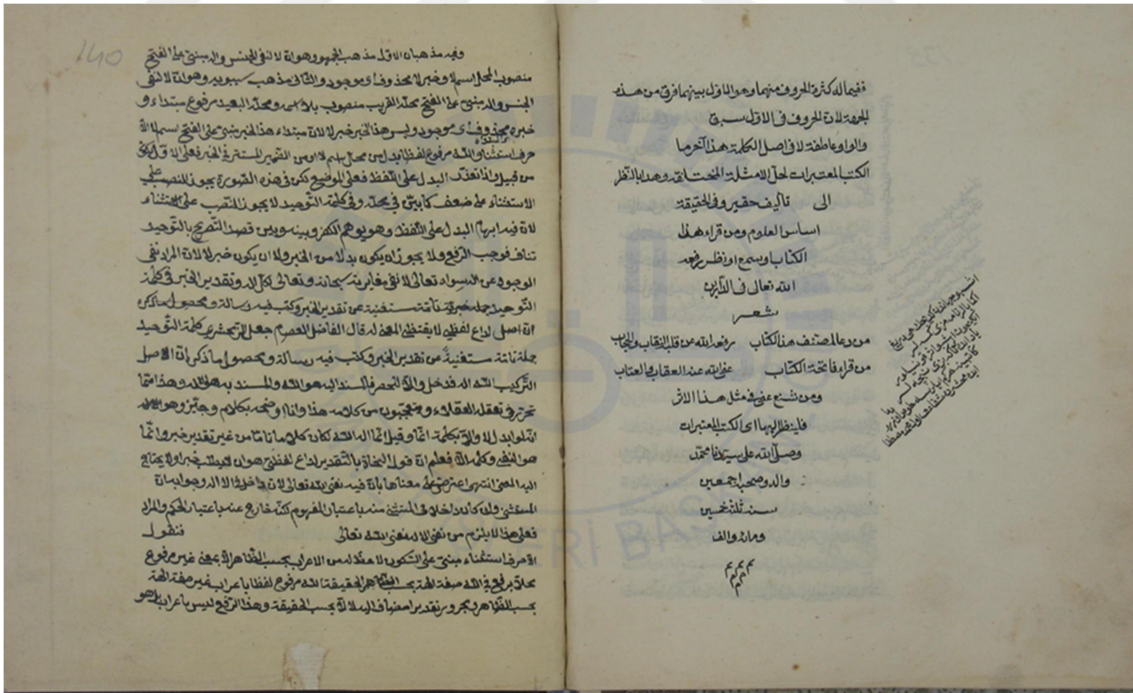
Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat nüshası (ي) 1b-2a Varağı

Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat nüshası (ي) Son Kısım

Diyanet İşleri Başkanlığı nüshası (2) Baş Kısım

Diyanet İşleri Başkanlığı nüshası (2) Son Kısım

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ZEHRAT'ÜL-KULÛB'UN TAHKİKİLİ METNİ

الجمهورية التركية
جامعة نجم الدين أربكان
معهد العلوم الاجتماعية
كلية الالهييات
قسم اللغة العربية والبلاغة

زهرة القلوب

تأليف

سيد أحمد بن مصطفى اللآلي

رحمه الله تعالى

أطروحة ماجستير

دراسة وتحقيق

عائشة انوغلو

إشراف

أ.م. سلجوق بكبارلاتير

قونية ٢٠٢٥

منهج التحقيق

الطريقة التي اتبعناها في تأسيس النصّ

(١) في طريقة التحقق من العمل، تم الالتزام بقواعد التحقيق الواردة في كتاب "دليل النشر المعتمد من إيسام" الذي نشره أوكان قادر يلماز، والذي نشره مركز البحوث الإسلامية (iSAM).

(٢) في النسخ التي تم البحث عنها والحصول عليها، لم يتم العثور على أي دليل يشير إلى أن العمل هو نسخة المؤلف. وبناء على ذلك تم تحديد النسخة الأصلية المرقمة ٩٧٩/٣ والموجودة في مكتبة السلیمانیة، مجموعة السلیمانیة، وهي أقدم نسخة من حيث التاريخ، ونصها وكتابتها واضحان.

(٣) النسخة الثانية هي النسخة المرقمة ٤٤٣/٤ في مكتبة السلیمانیة، مجموعة يوزغات، والنسخة الثالثة هي النسخة المرقمة ٢٧١/٢ في مكتب مفتي مانيسا، مكتبة رئاسة الشؤون الدينية. وقد تأثر تحديد هويتهم بحقيقة أن كتاباتهم كانت أكثر وضوحًا وأخطائهم أقل من النسخ الأخرى.

(٤) ومن بين النسخ، يشير الحرف (س) إلى النسخة الأولى، المرقمة ٩٧٩/٣، في مجموعة السلیمانیة، ويشير الحرف (ي) إلى النسخة الثانية، المرقمة ٤٤٣/٤، في مجموعة يوزغات، ويشير الحرف (د) إلى النسخة الثالثة، المرقمة ٢٧١/٢ في رئاسة الشؤون الدينية.

(٥) يتم الإشارة إلى نهايات الصفحات بأرقام مثل [١/ب]، [٢/أ] حتى نهاية العمل.

(٦) أولاً، تم نقل النسخة الأولى، والتي تعتبر النسخة الأصلية، إلى بيئة الكمبيوتر.

(٧) كخطوة ثانية، قورنت هذه النسخة بالنسختين الثانية والثالثة، ودوّنت الاختلافات بينهما في الحواشي. وفي حال وجود أي اختلافات بين النسختين، أُدرجت الصياغة الأكثر دقة في النص، وعند الضرورة، أُدرجت الصياغة من النسخة الأصلية في الحواشي.

(٨) وبعد نقل العبارات الصحيحة إلى النص، سجلت العبارات الناقصة في النسخ بـ (ناقص)، والعبارات الزائدة بـ (زائد) في الحاشية.

(٩) مرة أخرى، تُعرض العبارات المختلفة في الحواشي مع النسخ المقابلة لها. وقد أُضيفت علامات الترقيم عند الضرورة.

(١٠) يتم ذكر الأجزاء غير القابلة للقراءة من العمل والأماكن التي تم ذكر القصيدة فيها في النص.

(١١) الآيات في النص يشار إليها بين قوسين ﴿ ﴾ وتتابع الآيات المفقودة في النص يشار إليه بثلاث نقاط "... في النص.

(١٢) يتم تقديم الآيات كما تظهر في النص، ويتم تقديم جميع الآيات في الحواشي.

(١٣) تم استخدام الأقواس المربعة [] في الأماكن والأقسام التي أضفناها.

(١٤) يتم وضع علامات الاقتباس بين علامتي * *.

(١٥) يُذكر اسم السورة بين قوسين مربعين بعد الآية مع رقم الآية.

(١٦) يتم التعبير عن الأحرف الخاصة المذكورة في العمل من خلال تفسيرات موجزة في الحواشي السفلية.

[الرموز والاختصرات]

[الرموز التي استعملنا في التحقيق]

(س) : نسخة المكتبة السللمانية, قسم سللمانية في استانبول, رقم: ٩٧٩/٣

(ي) : نسخة المكتبة السللمانية, قسم يوزقات في استانبول, رقم: ٤٤٣/٤

(د) : نسخة المكتبة رئاسة الشؤون الدينية, المفتي مانيسا, رقم: ٢٧١/٢

[الاختصرات التي استعملنا في التحقيق]

ص : صلى الله عليه وسلم

[الاختصرات المستعملة في نسخ س, ي, د]

المصنّف : المصنّف

هذا كتاب شرح أمثلة زهرة^{٧٢} القلوب^{٧٣}

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين^{٧٤}

الحمد لله بجميع^{٧٥} المحامد على جميع النعم والصلوة والسلام على خير خلقه محمد المبعوث إلى خير الأمم

وعلى آله وصحبه مفاتيح^{٧٦} الحكم ومصاييح^{٧٧} الظلم.

[مقدمة]

(أما بعد) فلما رأيت الأمثلة المختلفة متداولة بين الطالبين ولم يعرف بعضهم أصلها وفرعها ووضعها

وتقديمها شرحها شرحاً وافياً^{٧٨} وزيد^{٧٩} فيها فوائد كافياً^{٨٠} بقدر الإمكان بعون الله الملك المنان رجاء الدعائي من

الراغبين في هذه الرسالة وسميته زهرة^{٨١} القلوب وأنا أرجوا^{٨٢} من محاسين^{٨٣} كرم^{٨٤} وكمال^{٨٥} ثم^{٨٥} أن يقبله بحس

وما توفيقني إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب.

[الكلمة]

(ثم أعلم) قبل الشروع إلى المقصود^{٨٦} أن^{٨٧} الكلمة^{٨٨} في اللغة مشتق من الكلم بتسكين^{٨٩} اللام وهو

الجرح لتأثير معانيها^{٩٠} في النفوس كالجرح كأنها [ب/١] لما دلت على الزمان وهو متجدد ومتصرم تكلم

^{٧٢} في س: "زهرة".

^{٧٣} "زهرة القلوب" ناقص من ي, "هذا كتاب شرح أمثلة زهرة القلوب" ناقص من د.

^{٧٤} "وبه نستعين" ناقص من س, د.

^{٧٥} في ي: "الجميع", في د: "الجميع".

^{٧٦} في ي: "مفاتيح".

^{٧٧} في ي: "بيح".

^{٧٨} في د: "واقياً".

^{٧٩} في س: "وازيد".

^{٨٠} "كافياً" ناقص من ي.

^{٨١} في ي: "زخرة", في س: "زهرة".

^{٨٢} في د: "أرجو".

^{٨٣} في س: "محاسنين".

^{٨٤} في س: "كرمه".

^{٨٥} في س, د: "شمه".

^{٨٦} في ي: "المقصو".

^{٨٧} في ي: "انما".

^{٨٨} في ي: "الكلمة".

^{٨٩} في ي: "بتسكين".

^{٩٠} في س: "معانيهما".

و^{٩١} الخاطر^{٩٢} بتغيير^{٩٣} معناها لأن معناها يكون تارة لزمان^{٩٤} الماضي وتارة للمستقبل وتارة للحال. (قال) علي كرم الله وجهه^{٩٥} *اللسان أشد من طعن السنان^{٩٦} وجروح الكلام أصعب من جروح اللسان*^{٩٧} وفي الاصطلاح الكلمة لفظ وضع^{٩٩} لمعنى^{١٠٠} مفرد^{١٠١} تأمل وهي أي الكلمة على ثلاثة أنواع اسم وفعل وحرف.

[الاسم والحرف]

فالاسم في اللغة العلامة وفي الاصطلاح يدل على المعنى^{١٠٢} الكائن في نفسه غير مقارن^{١٠٣} بأحد الأزمنة الثلاثة والفعل في اللغة الفعل يفتح الفاء^{١٠٤} وفي الاصطلاح يدل على المعنى بمقارنة^{١٠٥} أحد الأزمنة الثلاثة والحرف في اللغة الطرف وفي الاصطلاح مالا يدل على المعنى بمقارنة^{١٠٦} أحد الأزمنة الثلاثة بل يدل على المعنى بالانضمام^{١٠٧} إلى شيء آخر^{١٠٨}

^{٩١} "و" زائد في د.
^{٩٢} في ي: "الخطر", في س: "الحاضر".
^{٩٣} في س: "بتغيير".
^{٩٤} في س: "الزمان".
^{٩٥} "ورضى الله تعالى عنه، طعن" ناقص من ي. علي كرم الله وجهه هو: اب الحسن علي بن ابي طالب القرشي الحاشمي (٤٠/٦٦١). احد المسلمين وصهر محمد (ص). ولد في مكة. هو كاتب الوحي. احد لقبه ابو تراب. احدى خلفاء راشدين. توفي في الكوفة. (انظر: اعيان الشيع ١، ٥٦٢-٣٢٣)
^{٩٦} في ي: "السان", في س: "السنا".
^{٩٧} في س: "السنان".
^{٩٨} في هامش د: شعر: "اولورمراهم جراحات سنانه علاج اولمز ولى رخم لسانه اولور جاره دلا جرح سناسه ولى اولمز وازخم لسانه قلع اوق ياره سي اوكلور مدام ولى دل ياره سي اوكلمز تمام".
^{٩٩} "وضع" ناقص من ي.
^{١٠٠} في س: "بمعنى", في ي: "المعنى".
^{١٠١} في س: "مفردة".
^{١٠٢} في ي: "معنى".
^{١٠٣} في ي: "مقارنة".
^{١٠٤} في س: "الفا", "الفاء" ناقص من د.
^{١٠٥} في س: "بمقارنت".
^{١٠٦} في س: "بمقارنت".
^{١٠٧} في ي: "بالانضمام".
^{١٠٨} في ي: "آخره".

[الصرف]

ماهية^{١٠٩} الصرف [أ/٢] آلة قانونية تعصم^{١١٠} مُراعاتها اللسان في التلفظ من حيث الإعلال والإدغام وموضعه الكلمة وغايت معرفة الإعلال والإدغام والأقسام^{١١١} (اعلم) أنّ الصرف أمّ العلوم لأنّه يتولد الكلمة والنحو أبوها لأنه ترتيبها^{١١٢}

[الأمثلة المختلفة]

(اعلم) أنّ الأمثلة المختلفة المتصرفة من الأفعال والأسماء أربعة وعشرون صيغة ثلثة عشر^{١١٣} منها فعل، وإحدى عشرة منها اسم أمّا الفعل فهو نَصَرَ، يَنْصُرُ، لَمْ يَنْصُرْ، لَمَّا يَنْصُرُ، مَا يَنْصُرُ، لَا يَنْصُرُ، لَنْ يَنْصُرَ، لَيَنْصُرَ، لَا يَنْصُرُ، أَنْصُرُ، لَا تَنْصُرُ، مَا أَنْصُرُهُ، وَأَنْصِرِيهِ، وَأما الاسم فهو^{١١٤} نَصْرًا، فهو ناصِرٌ، وذَآكَ مَنْصُورٌ، مَنْصِرٌ، مَنْصَرٌ، نَصْرَةٌ، نَصْرَةٌ، نَصِيرٌ، نَصِيرٌ، نَصْرِيٌّ، نَصَارٌ، أَنْصَرُ.

وَأَمَّا الفعل فِقِسْمَانِ إِبْخَارِيٍّ وَإِنْشَائِيٍّ^{١١٥} [ب/٢] والإخباري^{١١٦} تسعة^{١١٧} والإنشائي^{١١٨} أربعة^{١١٩} أما الإخباري^{١٢٠} فهو^{١٢١} نَصَرَ، يَنْصُرُ، لَمْ يَنْصُرْ، لَمَّا يَنْصُرُ، مَا يَنْصُرُ، لَا يَنْصُرُ، لَنْ يَنْصُرَ، مَا أَنْصُرُهُ، وَأَنْصِرِيهِ فالإخباري^{١٢٢} قسمان مثبت ومنفي فالمثبت أربعة نحو^{١٢٣} نَصَرَ، يَنْصُرُ، مَا أَنْصُرُهُ، وَأَنْصِرِيهِ. فالمنفي^{١٢٤} خمسة

^{١٠٩} في ي: "تعريف".

^{١١٠} في ي: "يعرف". "بها أحوال الكلمة" زائد في ي.

^{١١١} "مُراعاتها اللسان في التلفظ من حيث الإعلال والإدغام وموضعه الكلمة وغايت معرفة الإعلال والإدغام والأقسام" ناقص من ي. في ي: "من صيت البناء".

^{١١٢} في هامش د: شعر: "نحو صرفدن كردلرسك سكا ايدة وافية صرف ايجنده ثافية بل نحو ايجنده كافية بواكيله حل اوله هر قنده وارسه مشكلات ديرلر استخراجكم هر كامل اولان وافية".

^{١١٣} في ي: "عشرة".

^{١١٤} "فهو" ناقص من ي.

^{١١٥} في ي: "إنشائي".

^{١١٦} في د: "والإخبار".

^{١١٧} في س: "سبعة".

^{١١٨} في ي: "إنشاء", في د: "والإنشاء".

^{١١٩} في س: "ستة".

^{١٢٠} في د: "أما الإخبار".

^{١٢١} في س: "وهو".

^{١٢٢} في ي, د: "فالإخبار".

^{١٢٣} "نحو" ناقص من ي.

^{١٢٤} في س: "والمنفي".

نحو لم يَنْصُرْ، لما يَنْصُرْ، ما يَنْصُرْ، لا يَنْصُرْ، لَنْ يَنْصُرْ. وأما الإنشائي^{١٢٥} فهو لِيَنْصُرْ، لا يَنْصُرْ، أَنْصُرْ، لا تَنْصُرْ. وقيل الإنشائي ستة بزيادة ما أَنْصُرُهُ، وَأَنْصُرِيهِ لأنَّ معناهما إخباري لفظاً وإنشائي قسماً^{١٢٦} معنا^{١٢٧} والأصح هو الأول^{١٢٨} فالإنشائي^{١٢٩} قسماً مثبت ومنه^{١٣٠} والمثبت اثنان نحو^{١٣١} لِيَنْصُرْ، أَنْصُرْ، والمنه^{١٣٢} اثنان لا يَنْصُرْ، لا تَنْصُرْ. ما الفرق بين الإخباري والإنشائي^{١٣٣} الإخبار^{١٣٤} ^{١٣٥}يحتمل الصدق والكذب والإنشاء بخلافه.^{١٣٦}

وأما الاسم فقسمان^{١٣٧} اسم المشتق^{١٣٨} واسم الجامد^{١٣٩} واسم المشتق^{١٤٠} ما يتصرف [أ/٣] كهذه الأسماء^{١٤١} في هذه الأمثلة والاسم الجامد مالا يتصرف كالحجر والشجر والمدر وغيرها من الجمادات.^{١٤٢}

(اعلم) أنَّ تَعَلَّمَ علم^{١٤٣} الصرف فريضة كتعلم الصلوة والزكوة ودليله قوله تعالى ﴿ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا... ﴾ [سورة يوسف ٢]^{١٤٤} فالله تعالى أنزل القرآن بلغة العرب ولغة العرب^{١٤٥} معرب بالإعراب الأربع الرفع والنصب والجرّ والجزم فكذلك القرآن لما كان عربياً كان^{١٤٦} معرباً بهذا^{١٤٧} الإعراب الأربع.^{١٤٨}

^{١٢٥} في د: "والإنشائي".

^{١٢٦} "قسماً" ناقص من د.

^{١٢٧} في س: "معنى".

^{١٢٨} "وقيل الإنشائي ستة بزيادة ما انصره وانصره لأنَّ معناهما إخباري لفظاً وإنشائي قسماً معنى والأصح هو الأول" ناقص من ي. "وأما الصحيح التعجب فهو ما وضع الإنشاء التعجب والتعجب انفعال النفس عند ادراك الأمور الغريبة وله صفتان أحدهما منقولة من ماضى باب الأفعال وهو ما انصره والثاني من مخاطب امره المعلوم وهو انصره ومعناها واحد ولا بيان من الا الثلاثي المجرد ثابت مدلوه في الماضي على الاستمرار قابل للزيادة والنقصان غير دون ولا عيب ظاهر فلا يقال ما احمره ولا اعرج زقياسم ان بيى من المعلوم ونحو ما مفتاى اشد كونه ممفوتا شاذ ولا ينصر فيها بالثنية والجمع وغيرهما " زائد في ي.

^{١٢٩} في د: "فالإنشاء".

^{١٣٠} في ي: " ومنفي ".

^{١٣١} " نحو " ناقص من ي.

^{١٣٢} في ي: " ومنفي ".

^{١٣٣} في ي: " والانشاء ".

^{١٣٤} في ي: " والاخبار ".

^{١٣٥} "ان" زائد في ي.

^{١٣٦} في ي: " بخلاف ".

^{١٣٧} في ي: " قسماً ".

^{١٣٨} في ي: " مشتق ".

^{١٣٩} في ي: " جامد ".

^{١٤٠} " واسم الجامد واسم المشتق " ناقص من س.

^{١٤١} في ي: " الاسم ".

^{١٤٢} في ي: " الجمادة ".

^{١٤٣} " علم " ناقص من ي.

^{١٤٤} تمام الآية: ﴿ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴾ [سورة يوسف ٢].

^{١٤٥} في س: " عرب ".

ثم إنّ الله تعالى أمرنا بمعرفة^{١٤٩} كتابه و^{١٥٠} معانيه^{١٥١} حتى^{١٥٢} تأمرنا^{١٥٣} بأوامره وتنهى عن نواهيه^{١٥٤} وتعتبر^{١٥٥} مثاله وتنفكر^{١٥٦} في قضية ونحن^{١٥٧} لا نتوصل^{١٥٨} إلى معرفة^{١٥٩} كتابه إلا بعد معرفة^{١٦٠} علم النحو ومعرفة علم النحو^{١٦١} بعد معرفة علم الصّرف.

[المصدر وخلق الآدم عليه السلام]

(اعلم) أنّ الأصل في هذا^{١٦٣} الفن المصدر كما أنّ^{١٦٤} آدم عليه السّلام أصل في التخليق [٣/ب] لأنّ الله تعالى خلق الآدم من أقاليم الدنيا رأسه من تراب الكعبة وصدرة من تراب الدّهن وظهره^{١٦٥} وبطنه من تراب الهند ويديه^{١٦٦} من تراب المشرق ورجليه^{١٦٧} من تراب المغرب ثم خلق الحوّا^{١٦٨} من صلعه اليسرى^{١٦٩} ثم خلق سائر النّاس^{١٧٠} منهما. فكذلك (المصنّف)^{١٧١} وضع أولاً المصدر ثم أخرج منه الماضي ثم أخرج المضارع من الماضي ثم^{١٧٢} أخرج اسم الفاعل من معلوم^{١٧٣} المضارع واسم المفعول من مجهول المضارع^{١٧٤} والجحد^{١٧٥} المطلق^{١٧٦} من معلوم المضارع والمستغرق كذلك إلى اسم الآلة كما سيأتي^{١٧٧} فلما تمت البحث جاءت^{١٧٨} التّوبة إلى المقصود.

- ١٤٦ " كان " ناقص من ي.
 ١٤٧ في س: " بهذه ".
 ١٤٨ " الاربع " ناقص من د.
 ١٤٩ في س: " بمعرفت ".
 ١٥٠ " و " ناقص من ي.
 ١٥١ في س: " معانية ".
 ١٥٢ في ي: " حق ".
 ١٥٣ في ي: " تأمر ".
 ١٥٤ في س: " نواهية ".
 ١٥٥ في ي: " وتفسير ".
 ١٥٦ في ي: " تفكر ".
 ١٥٧ في ي: " نحو ".
 ١٥٨ في ي: " تتوصل ".
 ١٥٩ في س: " معرفت ".
 ١٦٠ في س: " معرفت ".
 ١٦١ " ومعرفة علم النحو " ناقص من س.
 ١٦٢ " بعد " ناقص من ي.
 ١٦٣ في ي: " هذه ".
 ١٦٤ " أنّ " ناقص من ي.
 ١٦٥ " ه " ناقص من ي.
 ١٦٦ في ي: " ويده ".
 ١٦٧ في س: " رجليه ".
 ١٦٨ في ي: " الحوى ".
 ١٦٩ في س: " خلعت اليسري ".
 ١٧٠ في ي: " الخلائق من الناس ".
 ١٧١ في ي: " المص دح ", في د: " المص ".
 ١٧٢ " ثم " ناقص من ي.

[الفعل الماضي]

(فقال المصنّف) ^{١٧٩} نَصَرَ أقول الماضي مشتق من المصدر طريق اشتقاقه ^{١٨٠} أن يتحرك العين ويسقط ^{١٨١}

التنوين لأنّ الفعل لا يقبل التنوين والجرّ وهو [أ/ة] في اللغة السابق وفي الاصطلاح ^{١٨٢} هو فعل دل وضعه على

معنى ^{١٨٣} وجد قبل زمان ^{١٨٤} إخبارك والنون ^{١٨٥} يدلّ على النصره والصاد يدلّ على الصمد والرّاء ^{١٨٦} يدلّ على

الرحمة فإن قيل أن يكون لفظ نَصَرَ فعلاً ^{١٨٧} ماضياً أم معناه ^{١٨٨} أم لفظه ومعناه معاً فإن قلت لفظه

قلت لفظ كل شيء اسم فلا يكون فعلاً ماضياً فإن قلت معناه قلت ^{١٨٩} المعنى ^{١٩٠} وهو الحدث والزّمان وهما اسمان

أيضاً فإن قلت لفظه ومعناه معاً ^{١٩١} قلت اللفظ والمعنى مركّب والمركّب ^{١٩٢} لا يكون فعلاً ^{١٩٣} ماضياً فالجواب

الصحيح أن يقال إنّ في لفظ نَصَرَ مثلاً اعتبارين أحدهما دلالة مجموع مادّة ^{١٩٤} أي النون والصاد والرّاء ^{١٩٥} وهيئته

على لفظه ^{١٩٦} والآخر دلالة مجموع المادة ^{١٩٧} وهيئة على معناه فباختبار الأوّل اسم وباختبار الثاني فعل ^{١٩٨} وصيغته

^{١٧٣} في س: "المعلوم".

^{١٧٤} "واسم المفعول من مجهول المضارع" ناقص من س.

^{١٧٥} في ي: "جحد".

^{١٧٦} في س: "مطلق".

^{١٧٧} في ي: "كسيأتى".

^{١٧٨} في ي: "جاءة".

^{١٧٩} في ي، د: "المص".

^{١٨٠} في ي: "الاشتقاق".

^{١٨١} في ي: "سقط".

^{١٨٢} في س: "اصطلاح".

^{١٨٣} في س: "معناً".

^{١٨٤} "هو فعل دل وضعه على معنى وجد قبل زمان" ناقص من ي. في ي: "الفعل الذي دل بصيغة على زمان قبل الزمان".

^{١٨٥} "في نصر" زائد في س.

^{١٨٦} في ي: "الرّاء والرّاء".

^{١٨٧} في ي: "فعل".

^{١٨٨} في س: "معناها".

^{١٨٩} "قلت" ناقص من ي.

^{١٩٠} في س: "المعناه".

^{١٩١} في س: "معناً".

^{١٩٢} "والمركّب" ناقص من ي.

^{١٩٣} في س: "فعل".

^{١٩٤} في س: "مادت".

^{١٩٥} في س: "الرّاء".

^{١٩٦} في ي: "لفظ".

^{١٩٧} في س: "مادت".

^{١٩٨} "ماضي المطردة" زائد في س. "سلطان شاه" زائد في د.

أربعة عشر^{١٩٩} ثلاثة للغائب وثلاثة [ب/ع] للغائبة وثلاثة للمخاطب وثلاثة للمخاطبة واثنان للمتكلم وحده ومع غيره وكذلك المضارع وأنواعه. من الجحد^{٢٠٠} المطلق والمستغرق ونفي الحال ونفي الاستقبال^{٢٠١} وغيرهم.

وإنما بني الماضي لفوات موجب الإعراب وعلى الحركة المشابهة بالاسم في وقوعه صيغة^{٢٠٢} للنكرة نحو مررت برجل ضرب وضارب وعلى الفتح للحمّة.

وإنما قدّم الماضي على المضارع من وجوه أولاً الماضي مجرّد والمضارع مزيد فيه والمجرّد مقدّم على المزيد فيه وثانياً حرف الماضي ثلاثة وحرف المضارع أربعة وثلاثة^{٢٠٣} مقدّم على الأربعة في العدد وثالثاً معنى نَصَرَ يدلّ على زمان الماضي ومعنى يَنْصُرُ يدلّ^{٢٠٤} على الحال والاستقبال والماضي مقدّم على الحال والاستقبال ورابعاً معنى^{٢٠٥} الماضي^{٢٠٦} يدلّ على التحقيق ومعنى المضارع يدلّ على التشكيك والتحقيق مقدّم على التشكيك.^{٢٠٧}

[الفعل المضارع]

(ثم^{٢٠٨} قال المصنّف)^{٢٠٩} يَنْصُرُ أقول المضارع مشتقّ من الماضي طريق [أ/ه] اشتقاقه^{٢١٠} أن يزيد^{٢١١} في أوّله^{٢١٢} من حروف أتين الياء^{٢١٣} ثم أن يسكن^{٢١٤} النون دفعاً لأربع حركات^{٢١٥} متواليات فإن قيل لم أسكن النون ولم يكن سائرهما قلنا لأنّ أربع حركات متواليات^{٢١٦} جاءت من الياء فالمناسب^{٢١٧} أن يسكن الياء لكن لم يكن^{٢١٨}

^{١٩٩} في ي: "عشرة".

^{٢٠٠} في ي: "جحد".

^{٢٠١} "ونفي الاستقبال" ناقص من ي، د.

^{٢٠٢} "صيغة" ناقص من ي. في د: "صفة".

^{٢٠٣} في ي، د: "والثلاثة".

^{٢٠٤} "على زمان الماضي ومعنى ينصر يدلّ" ناقص من س. "يدلّ" ناقص من ي.

^{٢٠٥} في ي: "معناه".

^{٢٠٦} "الماضي" ناقص من ي.

^{٢٠٧} "والتحقيق مقدّم على التشكيك" ناقص من ي.

^{٢٠٨} "ثم" ناقص من د.

^{٢٠٩} في ي، د: "المصنّف".

^{٢١٠} في ي: "اشتقاق".

^{٢١١} في ي: "يزيده".

^{٢١٢} "حرف" زائد في ي.

^{٢١٣} "الياء" ناقص من ي.

^{٢١٤} في س: "ليسكن".

^{٢١٥} في ي: "حركة".

^{٢١٦} "فإن قيل لم أسكن النون ولم يكن سائرهما قلنا لأنّ أربع حركات متواليات" ناقص من ي.

^{٢١٧} في ي: "ولمناسبات".

^{٢١٨} "لم" ناقص من س. "لم يكن" ناقص من ي.

لتعذر^{٢١٩} الابتداء بالساكن^{٢٢٠} فأسكن^{٢٢١} النون لقربه من الياء المضارع في اللغة المشابهة للاسم الفاعل^{٢٢٢} في الحركات والسكنات وعدد الحروف^{٢٢٣} وفي الاصطلاح ما يتعاقب على أوله إحدى الزوائد^{٢٢٤} الأربع^{٢٢٥} وهي أتين والمضارع مشترك بين الحال والاستقبال.

وقال بعضهم معنى المضارع مجازي فيهما وقال بعضهم حقيقي فيهما وقال بعضهم^{٢٢٦} مجازي في الحال وحقيقي في الاستقبال وقال بعضهم حقيقي في الحال ومجازي في الاستقبال^{٢٢٧} فالأقسام الأربعة الأولى فاسدة والباقية الثلاثة صحيحة وإعراب المضارع لأن اسم الفاعل أخذ منه العمل فأعطى^{٢٢٨} الإعراب له عوضاً عنه وإثماً قدّم الماضي [٥/ب] والمضارع على المصدر لأثما فعل والمصدر اسم واصالة الفعل في العمل اتفاقي واصالة الاسم في الاشتقاق اختلافي^{٢٢٩} والاتفاق مقدّم على الاختلاف.

[المصدر]

(ثم قال)^{٢٣٠} نصراً أقول المصدر في اللغة اسم الموضوع^{٢٣١} الذي يصدر عنه الإبل وقيل المكان الذي ترك الإبل فيه وفي الاصطلاح هو اسم الحدث الجارى على الفعل وعرف بعضهم المصدر هو الاسم^{٢٣٢} الذي اشتق منه الفعل فالمصدر^{٢٣٣} أصل والفكعل فرع عند البصريين^{٢٣٤} بالفتح ويجوز الكسر^{٢٣٥} والأول أفصح^{٢٣٦} والمصدر مشترك

^{٢١٩} في س: "التعذر".

^{٢٢٠} في ي: "في الساكن".

^{٢٢١} "فأسكن" ناقص من ي.

^{٢٢٢} في س: "لسم الفاعل".

^{٢٢٣} في س: "الحرف".

^{٢٢٤} في س: "الزوائد".

^{٢٢٥} في ي: "الأربعة".

^{٢٢٦} "بعضهم" ناقص من ي.

^{٢٢٧} "وقال بعضهم حقيقي في الحال ومجازي في الاستقبال" ناقص من ي.

^{٢٢٨} "اشتقاق" زائد في س.

^{٢٢٩} في ي: "اختلاف".

^{٢٣٠} "المصنّف" زائد في س.

^{٢٣١} في د: "الموضوع".

^{٢٣٢} في س: "اسم".

^{٢٣٣} في ي: "فهذا المصدر".

^{٢٣٤} البصريون: هو اسم يطلق على من درس قواعد اللغة العربية ونشأ في البصرة.

^{٢٣٥} في س: "بالكسر".

^{٢٣٦} في هامش س، د. شعر: مصدر اصل اولدى فعلدن بل عيان اول فعلده هم حدث وارهم زمان مصدرك مفهومي بردراي جوان بر كلمينجة ايكي اكلمز والسلام.

بين المعلوم والمجهول فإن جيء من المعلوم فمعلوم مثل نَصَرَ، يَنْصُرُ، نَصْرًا، وإن يجيء^{٢٣٧} من المجهول فمجهول مثل^{٢٣٨} نَصِرَ يَنْصِرُ نَصْرًا .

كذا قاله^{٢٣٩} نور الدين وإنما قدّم المصدر على اسم^{٢٤٠} الفاعل والمفعول لأنهما مشتقان من المضارع وبواسطة^{٢٤١} من المصدر والمصدر أصل وهما^{٢٤٢} فرعان. [٦/أ]

(ثم قال المصنّف)^{٢٤٣} فهو نَاصِرٌ أقول اسم الفاعل، في اللغة ظاهر وفي الاصطلاح هو اسم مشتق^{٢٤٤} من المضارع المعلوم لمن قام به الفعل بمعنى الحدوث لا^{٢٤٥} بمعنى الثبوت^{٢٤٦} طريق اشتقاقه حذف علامة الاستقبال من ينصر فأدخل الألف بين الفاء والعين دفعاً لالتباس^{٢٤٧} الماضي الثلاثي^{٢٤٨} المجرد^{٢٤٩} لأن^{٢٥٠} في الأول^{٢٥١} يصير مشابهاً بمتكلم المضارع ولأن^{٢٥٢} في الآخر يصير مشابهاً بتثنية^{٢٥٣} الماضي وكسر عينه^{٢٥٤} دفعاً لالتباس^{٢٥٥} بماضي المفاعلة. ثم زيدت ضمير المنفصل^{٢٥٦} فصار^{٢٥٧} فهو نَاصِرٌ فإن قيل لم أتى بكلمة^{٢٥٨} هو في اسم الفاعل وبكلمة ذلك في اسم^{٢٥٩} المفعول مع أنه لأدخل لهما في المثالية قلنا^{٢٦٠} للتثنية^{٢٦١} على أن^{٢٦٢} الأصل في استعمال الصفات

^{٢٣٧} في س: د: "ان جيء".

^{٢٣٨} مثل " ناقص من ي.

^{٢٣٩} في ي: "قال".

^{٢٤٠} في س: "الاسم".

^{٢٤١} في ي: " وبواسط".

^{٢٤٢} "و" زائد في س.

^{٢٤٣} " المصنّف" ناقص من ي، د.

^{٢٤٤} " مشتق " ناقص من ي.

^{٢٤٥} في س: "ال".

^{٢٤٦} في ي: "الثبوت".

^{٢٤٧} "من" زائد في س.

^{٢٤٨} في س: " للثلاثي".

^{٢٤٩} " لم زيدة في بين العين والفاء قلنا لاجل الضرورة لانها لو زيدة" زائد في ي.

^{٢٥٠} "لأن" ناقص من ي.

^{٢٥١} في ي: "في أوله".

^{٢٥٢} في ي: "اولان".

^{٢٥٣} في س: " بتسنية ". في د: "تثنية".

^{٢٥٤} في ي: "عنه".

^{٢٥٥} في د: "لالتباس".

^{٢٥٦} في ي: "المتصل".

^{٢٥٧} في ي: "فصاره".

^{٢٥٨} في ي: "كلمة".

^{٢٥٩} " اسم" ناقص من ي.

^{٢٦٠} في ي: "وقلت ان".

^{٢٦١} في س: "للتثنية".

^{٢٦٢} في س: " انه".

سبق موصوفاتها أو لئلاً يلتبس اسم الفاعل باسم المفعول في المزيدات^{٢٦٣} في الصورة^{٢٦٤} فإن قيل [٦/ب] لالتباس في الثلاثي المجرد لأنّ صيغتهما^{٢٦٥} متغايرات فيه قلنا حمل الثلاثي على المزيدات^{٢٦٦} فإن قيل الثلاثي أصل والمزيدات^{٢٦٧} فرع والأصل لا يحمل عليه قلنا المزيدات^{٢٦٨} كثيرة^{٢٦٩} والثلاثي^{٢٧٠} قليل والقليل^{٢٧١} يحمل على الكثير ويتبعه فإن قيل فلم أتى بالفاء^{٢٧٢} قلنا الفاء^{٢٧٣} تفرعية^{٢٧٤} دالة^{٢٧٥} على أنّ اتصاف^{٢٧٦} الفاعل بالفاعلية^{٢٧٧} عقيب صدور الفعل عنه أو لأنّ الماضي والمضارع والمصدر أصل له وهو فرع لها. ^{٢٧٨} لأنّ^{٢٧٩} اسم الفاعل مشتق من المضارع وهو مشتق^{٢٨٠} من الماضي وهو مشتق من المصدر فيكون الكلّ أصلاً^{٢٨١} له إمّا بالذات^{٢٨٢} أو بالواسطة^{٢٨٣} وقال بعض^{٢٨٤} الشارح إنما أتى كلمة^{٢٨٥} هو لئلاً يلزم عطف المفرد على الجملة وكذلك ذلك^{٢٨٦} في ذلك مَنْصُورٌ.

- ٢٦٣ في ي: "في الزيادة".
 ٢٦٤ في س: "في الصورة".
 ٢٦٥ في س: "صقتهما". في ي: "صيغتها".
 ٢٦٦ في ي: "مزيدة".
 ٢٦٧ في ي: "مزيدة".
 ٢٦٨ في ي: "مزيدة".
 ٢٦٩ في د: "كثير".
 ٢٧٠ في ي: "وثلاثي".
 ٢٧١ "والقليل" ناقص من ي.
 ٢٧٢ في ي: "الفاء".
 ٢٧٣ "قلنا الفاء" ناقص من ي.
 ٢٧٤ "والتي" زائد في ي. في س: "تفريعته".
 ٢٧٥ "دالة" ناقص من ي.
 ٢٧٦ في ي: "الاتصاف". في د: "اتصال".
 ٢٧٧ في س: "بالفاء عليه". في ي: "بالفاعلية".
 ٢٧٨ في س: "لهما".
 ٢٧٩ في ي: "لأنه".
 ٢٨٠ "من المضارع وهو مشتق" ناقص من س.
 ٢٨١ في ي: "أصل".
 ٢٨٢ في س: "بذات".
 ٢٨٣ في ي: "بالواسطة".
 ٢٨٤ في ي: "بعضهم".
 ٢٨٥ "و" زائد في ي.
 ٢٨٦ "ذلك" ناقص من ي.

[اسم الفاعل و اسم المفعول]

وإنما عطف بالفاء دون غيره إشعاراً للتفريع والتعقيب وصيغته عشرة اثنان مفرد^{٢٨٧} و^{٢٨٨} مفرد المذكر^{٢٨٩}

وهو نَاصِرٌ^{٢٩٠} [أ/٧] ومفرد المؤنث وهو نَاصِرَةٌ واثنان تثنية^{٢٩١} و^{٢٩٢} تثنية المذكر وهو نَاصِرَانِ وتثنية المؤنث وهو^{٢٩٣}

نَاصِرَتَانِ وأربعة جمع^{٢٩٤} المذكر أحدها مذكر سالم وهو نَاصِرُونَ والثلاثة مذكر المكسر وهو نَصَّارٌ وَنَصَّرٌ وَنَصْرَةٌ

واثنان جمع المؤنث أحدهما مؤنث سالم وهو نَاصِرَاتٍ وثانيتها مؤنث مكسر وهو^{٢٩٥} نَوَاصِرُ والسالم مالا يتغير

صيغة مفردة بخلاف المكسر ويعمل عمل فعله إن كان من المتعدّي يرفع الفاعل وينصب المفعول وإن كان من^{٢٩٦}

اللازم يرفع الفاعل^{٢٩٧} فقط إذا^{٢٩٨} اعتمد على الأشياء^{٢٩٩} الستة وهي^{٣٠٠} المبتدأ والموصوف والموصول^{٣٠١} وذو

الحال^{٣٠٢} وحرف النفي وحرف^{٣٠٣} الاستفهام.^{٣٠٤}

وإنما قدّم اسم الفاعل^{٣٠٥} على المفعول لأنّ الفاعل لازم لكلّ فعل دون المفعول أو لأنّ الفاعل موجود

[ب/٧] الفعل غالباً والمفعول ما^{٣٠٦} يقع عليه الفعل^{٣٠٧} والإيجاد^{٣٠٨} قبل الوقوع أو لأنّ الفاعل مشتق من المعلوم

^{٢٨٧} "مفرد" ناقص من س.

^{٢٨٨} "و" ناقص من س, د.

^{٢٨٩} في ي: "مذكر".

^{٢٩٠} في س: "ناصر".

^{٢٩١} "تثنية" ناقص من س.

^{٢٩٢} "و" ناقص من س, د.

^{٢٩٣} في ي: "هي".

^{٢٩٤} في ي: "جميع".

^{٢٩٥} "و" زائد في س.

^{٢٩٦} في س: "في".

^{٢٩٧} "فقدان" زائد في س.

^{٢٩٨} "فقط إذا" ناقص من س.

^{٢٩٩} في ي: "اشياء".

^{٣٠٠} "وهي" ناقص من ي.

^{٣٠١} في ي: "والموصول والموصوف".

^{٣٠٢} في ي: "وذا الحال".

^{٣٠٣} "حرف" ناقص من ي.

^{٣٠٤} في هامش س, د. شعر: اسم فاعل عامل اولسه دركلام التي نسنه شرط قلندي اي همام مبتداء موصوف موصول تام ذى الحال حرف نفي الاستفهام, اسم فاعل بر ضعفه كئيدر بر كئيدر ارقه طومتق اشيدر, اسم مفعوله دخى شرط بويليدر هم دخى ظرف عملده بويليدر.

^{٣٠٥} في س: "فاعل".

^{٣٠٦} "ما" ناقص من ي.

^{٣٠٧} في س: "الفاعل عليه". في د: "يقع الفعل عليه".

^{٣٠٨} في س: "ولايجاد".

والمفعول^{٣٠٩} مشتق من المجهول والمعلوم مقدم على المجهول أو لأنّ الفاعل عمدة^{٣١٠} والمفعول فضلة أو لأنّ الفاعل^{٣١١} بمنزلة العلة والمفعول بمنزلة المعلول^{٣١٢} أو لأنّ الفاعل أكثر تصرفاً من المفعول.

(ثم^{٣١٣} قال المصنف)^{٣١٤} وذاك مَنْصُورٌ أقول اسم المفعول في اللغة ظاهر^{٣١٥} وفي الاصطلاح هو اسم مشتق من يفعل لمن وقع عليه الفعل وهو اسم^{٣١٦} مشتق^{٣١٧} من مضارع^{٣١٨} المجهول وطريق اشتقاقه أن يدخل الميم مقام الزوائد لتعدّر حروف العلة لأن حروف العلة^{٣١٩} ثلاثة الواو والياء^{٣٢٠} والألف لا سبيل إلى شيء منها.

أمّا إلى الأوّل فلأنّ الواو ولا يزداد في أوّل الكلمة لثلاثاً يجتمع الواوات في أوّل [أ/٨] الكلمة في^{٣٢١} مثل وَوُوجِل. وأمّا إلى الثاني فلأنّ الياء لو زيدت يلزم الالتباس بالمضارع لو حذفت حرف المضارعة ولو لم يحذف^{٣٢٢} يلزم اجتماع اليائين وهو مكروه. وأمّا إلى الثالث فلأنّ الألف لو زيدت^{٣٢٣} لالتبس^{٣٢٤} بالمتكلم وحده^{٣٢٥} من المضارع فلما تعذر حرف^{٣٢٦} العلة فيه ذاد^{٣٢٧} الميم فصار^{٣٢٨} مُضْرِبٌ^{٣٢٩} ثم فتح الميم حتى لا يلتبس بمفعول باب الأفعال فصار مَضْرِبٌ ثم ضمّ الرّاء حتى لا يلتبس بالموضع^{٣٣٠} فصار مَضْرِبٌ.

^{٣٠٩} في ي: "والمفعول".
^{٣١٠} في س: "عمدت". "من الكلام" زائد في ي.
^{٣١١} "علة" زائد في س.
^{٣١٢} في ي: "المعلوم".
^{٣١٣} "ثم" ناقص من س.
^{٣١٤} "المصنف" ناقص من ي، د.
^{٣١٥} في س: "ظاهراً".
^{٣١٦} "اسم" ناقص من س.
^{٣١٧} "من يفعل لمن وقع عليه الفعل وهو اسم مشتق" ناقص من ي.
^{٣١٨} في س: "من المضارع".
^{٣١٩} "لأن حروف العلة" ناقص من س، ي.
^{٣٢٠} في س: "الياء".
^{٣٢١} "في" ناقص من د.
^{٣٢٢} في س: "تحذف".
^{٣٢٣} "يلزم" زائد في ي.
^{٣٢٤} في ي: "الالتباس".
^{٣٢٥} "وحده" ناقص من ي.
^{٣٢٦} "حروف" ناقص من ي، في س: "حروف".
^{٣٢٧} "و" ناقص من س.
^{٣٢٨} في ي: "فصاره".
^{٣٢٩} في ي: "مضروب".
^{٣٣٠} في ي: "بالموضع".

ثم^{٣٣١} أشبع الضمّة لانعدام مفعل في كلام العرب بغير التاء فصار مضروب ثم زيدت^{٣٣٢} ذاك من أسماء الإشارات^{٣٣٣} فصار وذاك منصوب لأن اسم المفعول صفة والصفة لا يوجد بدون الموصوف والواو للعطف وصيغته سبعة و^{٣٣٤} اثنان مفرد^{٣٣٥} [ب/٨] مفرد المذكر وهو منصوب ومفرد المؤنث وهو منصورة^{٣٣٦} واثنان تثنية المذكر وهو منصوران وتثنية المؤنث وهو منصورتان وجمع المذكر فيه اثنان أحدهما سالم وهو منصورون وثانيهما^{٣٣٦} وهو مناصر^{٣٣٧} و^{٣٣٨} و^{٣٣٩} جمع المؤنث واحد وهو^{٣٤٠} منصورات.

فإن قيل لم دُكر اسم الإشارة ها هنا^{٣٤١} دون الضمير قلنا لئلا يلزم تفكيك الضمير فإن قيل لم يعكس من الضمير اسم الإشارة^{٣٤٢} قلنا لأن^{٣٤٣} الضمير أعرف المعارف والأعرف أشرف فأعطي الأشرف^{٣٤٤} بالشراف وهو الفاعل أو لأنّ بين الفاعل وبين هو مناسبة لأنّ هو ضمير مرفوع والفاعل أيضا مرفوع فأعطي هو اسمه^{٣٤٥} بخلاف^{٣٤٦} فإنه لا مناسبة بينه وبين هو و^{٣٤٧} لأنّ بين ذاك [أ/٩] وبين^{٣٤٨} المفعول مناسبة في^{٣٤٩} أنّ ذاك مشابحة

٣٣١ ثم ناقص من س.
٣٣٢ في ي: "زيدة".
٣٣٣ في ي: "الاسماء الاشارات".
٣٣٤ "و" زائد في ي.
٣٣٥ " واثنان تثنية والجمع فيه ثلاثة احدها جمع وهو منصور والآخر " زائد في ي.
٣٣٦ " مفرد المذكر وهو منصور ومفرد المؤنث وهو منصورة واثنان تثنية المذكر وهو منصوران وتثنية المؤنث وهو منصورتان وجمع المذكر فيه اثنان احدهما سالم وهو منصورون وثانيهما " ناقص من ي.
٣٣٧ "وهو ناقص من ي.
٣٣٨ في س: "ومناصر".
٣٣٩ "الثالث" زائد في ي.
٣٤٠ " واحد وهو " ناقص من ي.
٣٤١ " ها هنا " ناقص من ي.
٣٤٢ في س: " اسم الإشارات".
٣٤٣ في ي: "ان".
٣٤٤ " فاعطي الاشراف" ناقص من ي. في ي: "والاشراف يعطى".
٣٤٥ في ي: "باسم". "الفاعل" زائد في ي. في س: "اسم".
٣٤٦ " المفعول" زائد في س.
٣٤٧ "و" ناقص من س.
٣٤٨ "و" ناقص من ي.
٣٤٩ في ي: "ثم".

بكاف أدعوك وهو منصوب^{٣٥٠} والمفعول كذلك منصوب فأعطي المنصوب^{٣٥١} للمنصوب^{٣٥٢} والمرفوع للمرفوع
للتعادل بينهما ويعمل اسم المفعول عمل فعله^{٣٥٣} المجهول إذ اعتمد على الأشياء الستة المذكورة آنفا.

[جحد المطلق وجحد المستغرق]

وإنما قدّم اسم المفعول على جحد المطلق لأنّ مفهومه وجودي بخلاف الجحد لأن مفهومه على^{٣٥٤}
عدمي والوجود مقدم على العدم^{٣٥٥} كما ذكر^{٣٥٦} الفعل الوجودي ومصدره واسم فاعله ومفعوله شرع في ذكر
العدمي (فقال المصنف)^{٣٥٧} لم يَنْصُرْ أقول فإن قيل لم قدم الوجودي على العدمي^{٣٥٨} قلنا لتقدمه^{٣٥٩} في التصور
وشرفه.^{٣٦٠} (واعلم) أنّ لم ينصر جحد مطلق^{٣٦١} والجحد في اللغة الإنكار^{٣٦٢} وفي الاصطلاح نفي الكلام^{٣٦٣} في
الزمان الماضي [٩/ب] مطلقا سواء كان^{٣٦٤} استمرار ولم يستمر^{٣٦٥} والجحد المطلق مشتق من^{٣٦٦} معلوم المضارع
وطريق اشتقاقه أن يزيد لم من حروف الجواز ويسقط الحركة من المفردات^{٣٦٧} الخمسة والتّون في السبعة إلاّ نون
جمع المؤنث هذا إذا كان صحيحا وإلا^{٣٦٨} فيسقط الحرف^{٣٦٩} في^{٣٧٠} موضع الحركة.^{٣٧١}

^{٣٥٠} في س: "منسوب".

^{٣٥١} في س: "المنصوب".

^{٣٥٢} في ي: "المنصوب".

^{٣٥٣} في ي: "فعل".

^{٣٥٤} "على" ناقص من د.

^{٣٥٥} "لأن مفهومه على عدمي والوجود مقدم على العدم" ناقص من ي. في ي: "المطلق والوجودي على العدمي".

^{٣٥٦} في س: "ذكرنا".

^{٣٥٧} "المصنف" ناقص من د.

^{٣٥٨} "فقال المصنف لم ينصر أقول فإن قيل لم قدم الوجودي على العدمي" ناقص من ي.

^{٣٥٩} في ي: "التقدم". في س: "للتقدمه".

^{٣٦٠} في س: "والشرفه".

^{٣٦١} في ي: "المطلق".

^{٣٦٢} في ي: "انكار".

^{٣٦٣} في ي: "الكمال".

^{٣٦٤} "كان" ناقص من س. "سواء كان" ناقص من ي.

^{٣٦٥} "ولم يستمر" ناقص من ي.

^{٣٦٦} "من" ناقص من ي.

^{٣٦٧} في س: "المفرداة".

^{٣٦٨} "والأ" ناقص من س.

^{٣٦٩} في س: "الحركة".

^{٣٧٠} في س: "و".

^{٣٧١} "والحروف جواز خمسة لم، لماء، وإن، ولام الأمر، ولام النهي" زائد في س.

في هامش س، د. شعر: كر داخل اولسه فعل مضارع اوزره جوازم بثندن حركه يدي سنده نون ساقط لوازم اى كنى كر داخل اولسه فعلك
اخرنه حروف علة حركه دوشيديكى موضوعن لام الفعل ساقط اولور لبت تعلمد نصكره درست حفظ ايده كورانى هر حال اوزره ثابت جمع
منثت نونى والحروف الجوازم حمته لم ولما وان لام الامر ولاءالناهيّة.
في هامش د. شعر: حروف جوازم منحصر در بل بثه لم لما در بلوب قبلك بثه لام الامر كر لام نهى كى ان در عملن جزم مضارع بل بثه.

وإنّما قدّم جحد المطلق على جحد^{٣٧٢} المستغرق لأنّ^{٣٧٣} في^{٣٧٤} جحد المستغرق زيادة في التلفظ^{٣٧٥} والمعنى فهذا كالثنين بالنسبة إلى الواحد والواحد^{٣٧٦} قبل المتعدّد ولأنّ لما يكون مركّباً ولم يكون^{٣٧٧} بسيطاً والبسيط يكون مقدّماً على المركب لأنّ أصل لما لم زيدت^{٣٧٨} عليه^{٣٧٩} ما أدغمت الميم الأولى في الثانية فصار^{٣٨٠} لتّما.

(ثمّ^{٣٨١} قال المصنّف)^{٣٨٢} لَمَّا يَنْصُرُ أَقُولُ الْجَحْدَ فِي اللُّغَةِ الْإِنْكَارَ وَفِي الْإِصْطِلَاحِ نَفْيَ الْكَلَامِ^{٣٨٣} فِي الزَّمَانِ الْمَاضِي [أ/١٠] إِلَى^{٣٨٤} الْأَبَدِ الْجَحْدَ الْمُسْتَعْرَقَ مُشْتَقٌّ^{٣٨٥} مِنْ مَعْلُومٍ^{٣٨٦} الْمَضَارِعِ وَطَرِيقَ اسْتِثْقَائِهِ أَنْ يَزِيدَ لَمَّا مِنْ حُرُوفِ الْجَوَازِمِ وَيَسْقُطُ الْحَرَكَةُ فِي الْمَفْرَدَاتِ الْخَمْسَةَ وَالنُّونَ فِي السَّبْعَةِ إِلَّا نُونَ^{٣٨٧} جَمَاعَةِ النِّسَاءِ^{٣٨٨} هَذَا إِذَا كَانَ صَحِيحًا وَالْأَلِفُ^{٣٨٩} فَيَسْقُطُ الْحَرْفُ^{٣٩٠} فِي^{٣٩١} مَوْضِعِ الْحَرَكَةِ الْفَرْقِ^{٣٩٢} بَيْنَ^{٣٩٣} لَمْ وَلَمَّا^{٣٩٤} أَنْ لَمْ^{٣٩٥} تَقَلَّبَ مَعْنَى الْمَضَارِعِ مَاضِيًا وَتَنْفِيهِهِ وَلَمَّا كَذَلِكَ إِلَّا أَنْ^{٣٩٦} فِي لَمَّا اسْتَعْرَقَ نَفْيَ الْفِعْلِ إِلَى^{٣٩٧} الْأَبَدِ.

- ٣٧٢ " جحد " ناقص من ي.
 ٣٧٣ في س: " لانه".
 ٣٧٤ في د: "من".
 ٣٧٥ في ي: "اللغة".
 ٣٧٦ "والواحد" ناقص من د.
 ٣٧٧ "يكون" ناقص من د.
 ٣٧٨ في ي: "زيدة".
 ٣٧٩ "عليه" ناقص من ي.
 ٣٨٠ في ي: "فصاره".
 ٣٨١ "ثم" ناقص من ي.
 ٣٨٢ " المصنّف " ناقص من ي, د.
 ٣٨٣ في ي: "الكمال".
 ٣٨٤ في س: " الأ ".
 ٣٨٥ في ي: "مشتقان".
 ٣٨٦ في ي: "المعلوم".
 ٣٨٧ "نون" ناقص من ي.
 ٣٨٨ في ي: "المؤنث".
 ٣٨٩ " والأ " ناقص من س.
 ٣٩٠ في ي: "فسقط الحروف".
 ٣٩١ "في" ناقص من د.
 ٣٩٢ في س: "ما الفرق".
 ٣٩٣ "بين" ناقص من ي.
 ٣٩٤ "ولما" زائد في س.
 ٣٩٥ "لم" ناقص من ي.
 ٣٩٦ "ان" ناقص من د.
 ٣٩٧ في س: " الا".

تقول*ندم^{٣٩٨} الشيطان لما ينفعه الندم لزم استمرار عدم النفع إلى الأبد ولم ليس كذلك تقول ندم آدم لم

ينفعه الندم أي عقيب الندم ولم يلزم استمرار نفي النفع^{٣٩٩} إلى الأبد.*^{٤٠٠}

وإنّما قدّم جحد المستغرق على نفي الحال لأنّ لَمَّا يَنْصُرُ بنفي الماضي وما ينصر بنفي الحال^{٤٠١} والماضي

مقدم على الحال.

[نفي الحال, نفي الاستقبال وتأكيده نفي الاستقبال]

(ثم قال المصنف)^{٤٠٢} مَا يَنْصُرُ أَقُولُ نَفِي الْحَالِ هُوَ^{٤٠٣} مَا زِيدَ^{٤٠٤} عَلَى^{٤٠٥} أَوَّلِهِ مَا بَغَيْرِ الْجَزْمِ وَنَفِي

الحال مشتق^{٤٠٦} من معلوم المضارع وطريق اشتقاقه أن يزيد ما من حروف النفي.

وإنّما قدّم نفي الحال على^{٤٠٧} نفي الاستقبال لأنّ مَا يَنْصُرُ [١٠/ب] نفي^{٤٠٨} الحال وَلَا يَنْصُرُ نفي^{٤٠٩}

الاستقبال والحال مقدّم على الاستقبال.

(ثم قال المصنف)^{٤١٠} لَا يَنْصُرُ أَقُولُ نَفِي الْاِسْتِقْبَالِ هُوَ^{٤١١} مَا زِيدَ^{٤١٢} عَلَى^{٤١٣} أَوَّلِهِ لَا بَغَيْرِ الْجَزْمِ وَنَفِي

الاستقبال مشتق^{٤١٤} من معلوم المضارع وطريق اشتقاقه أن يزيد على^{٤١٥} أوّله لا من حروف النفي وما ولا تدخلان

على المضارع وتنفيان ولا تجزمان.^{٤١٦}

^{٣٩٨} في ي: "بندم".

^{٣٩٩} في ي: "نفع نفي".

^{٤٠٠} تقول بندم الشيطان لما ينفعه الندم لزم استمرار عدم النفع الى الابد ولم ليس كذلك تقول ندم آدم لم ينفعه الندم أي عقيب الندم ولم يلزم

استمرار نفع نفي الى الابد " ناقص من س.

^{٤٠١} " لأنّ لَمَّا يَنْصُرُ بنفي الماضي وما ينصر بنفي الحال " ناقص من ي.

^{٤٠٢} " المصنف " ناقص من ي, د.

^{٤٠٣} "هو" ناقص من ي.

^{٤٠٤} في س: " زيدت "

^{٤٠٥} في ي: "في".

^{٤٠٦} في ي: "مشتقات".

^{٤٠٧} "على" ناقص من س.

^{٤٠٨} في س: " بنفي "

^{٤٠٩} في س: " بنفي "

^{٤١٠} " المصنف " ناقص من ي, د.

^{٤١١} "و" زائد في س.

^{٤١٢} في ي: "زيدت".

^{٤١٣} في ي: "في".

^{٤١٤} في ي: "مشتقات".

^{٤١٥} في ي: "في".

وإنّما قدّم نفي الاستقبال على تأكيد نفي الاستقبال^{٤١٧} مع أنّهما ينفيان الاستقبال لأنّ معنى لن كالمتعدد دلالاته على الاستقبال والتأكيد ولا كذلك لا^{٤١٨} لدلالته على نفي^{٤١٩} الاستقبال فقط والواحد قبل المتعدد أو لأنّ لا بسيط ولن مرّكب والبسيط مقدم على المركب.

(ثم قال المصنف)^{٤٢٠} لن ينصّر أقول تأكيد نفي الاستقبال هو ما زيد على أوّله لن لكن بالنصب والتأكيد وأصل لن لا^{٤٢١} إن في إحدى الروايتين^{٤٢٢ ٤٢٣} عند الخليل فحذفت الهمزة لكثرة^{٤٢٤} [أ/١١] الاستعمال والألف أيضا للتخفيف ثم وصل اللام إلى النون فصار لن وتأكيد نفي الاستقبال مشتق من معلوم المضارع و^{٤٢٥} طريق اشتقاقه أن يزيد في أوّله لن^{٤٢٦} من حروف النواصب وتُنصب آخره^{٤٢٧} وحروف النواصب أربعة أن ولن وكي وإذن^{٤٢٨} ولن تدخل على المضارع وتنفيه وتنصب المفردات الخمسة وتسقط النون في السبعة علامة في النصب إلّا نون جماعة النساء.^{٤٢٩}

[أمر الغائب ونهي الغائب]

وإنّما قدّم تأكيد نفي الاستقبال على أمر الغائب لأن الأوّل^{٤٣٠} إخباري والثاني إنشائي والإخباري^{٤٣١} معلومة الثبوت والإنشائي غير معلومة الثبوت^{٤٣٢} والثبوت مقدّم على غير الثبوت أو لأنّ معنى الإخباري^{٤٣٣}

^{٤١٦} في ي: "تجزم".
^{٤١٧} "على تأكيد النفي الاستقبال" ناقص من س.
^{٤١٨} "لا" ناقص من س.
^{٤١٩} "نفي" ناقص من ي.
^{٤٢٠} "المصنف" ناقص من ي، د.
^{٤٢١} "لا" ناقص من س.
^{٤٢٢} في س: "الروايتين".
^{٤٢٣} "أما" زائد في س.
^{٤٢٤} في س: "في الكثرة".
^{٤٢٥} "و" ناقص من د.
^{٤٢٦} "لن" ناقص من س.
^{٤٢٧} في ي: "في آخره".
^{٤٢٨} في ي، د: "ان لن كي اذن".
 في هامش س. د. شعر: حروف نواصب عده ديني بليم درس بنام درده منحصر در اكله سن اي همام برى انده دربرى كى دربرى اذن عملن نصب مضارع دربولارك بيل تمام.
^{٤٢٩} في هامش س، د. شعر: ب
^{٤٣٠} في ي: "اول".
^{٤٣١} في د: "والاخبار".
^{٤٣٢} "والانشائي غير معلومة الثبوت" ناقص من ي.
^{٤٣٣} في د: "الاخبار".

وجودي وهو احتمال^{٤٣٤} الصدق والكذب ومعنى الإنشاء^{٤٣٥} عدمي وهو عدم الصدق والكذب والوجود^{٤٣٦}

[١١/ب] مقدّم على العدم^{٤٣٧} لَمَّا (ذَكَرَ المَصْنَف) أفعال^{٤٣٨} الإخبارية شرع في الإنشائية.^{٤٣٩}

(ثمّ قال^{٤٤٠} المصنف^{٤٤١}) لِيَنْصُرَ أقول أمر الغائب^{٤٤٣} طلب الفعل من الغائب وصيغته ستة ثلاثة

للغائب وهذه الثلثة مُشْتَقَّة من غائب المضارع وثلثة للغائبة وهذه الثلثة مشتقة من غائبة المضارع وطريق اشتقاقه أن

يزيد في أوّله اللّام من حروف الجوازم و^{٤٤٤} يَجْزَمُ^{٤٤٥} آخره فإن قيل لِمَ كُسِرَ لام أمر الغائب والحال أن الأصل في

ورود الحرف على هجة واحد أن يكون^{٤٤٦} مبنياً^{٤٤٧} على الفتح فالجواب على وجهين أحدهما للفرق بين لام الأمر

ولام التأكيد^{٤٤٨} في^{٤٤٩} مثل إنَّ زيدا^{٤٥٠} لَيَضْرِبُ وثانيهما^{٤٥١} فلما كان^{٤٥٢} يعمل بعمل مخصوص بالفعل ثبتت بلام

الجارّة لأن لام الجارّة^{٤٥٣} يعمل بعمل مخصوص^{٤٥٤} بالاسم.^{٤٥٥}

وإنّما قدّم أمر الغائب على نهي الغائب لأن مفهوم أمر الغائب وجودي ومفهوم النهي^{٤٥٦} [١٢/أ] عَدَمِي

والوجود مقدّم على العدم فإن قيل المناسب أن يقدّم أمر الغائب على نفي الحال والاستقبال لأنّ لام مناسب

^{٤٣٤} في س: "احتمل".

^{٤٣٥} في س: "الإنشائي".

^{٤٣٦} في ي: "والوجودي".

^{٤٣٧} في ي: "العدمي".

^{٤٣٨} في س: "المصنف".

^{٤٣٩} في د: "فقال".

^{٤٤٠} "ثمّ" ناقص من ي, د.

^{٤٤١} في ي, د: "فقال".

^{٤٤٢} "المصنف" ناقص من ي, د.

^{٤٤٣} في ي: "لامر الغائب". في د: "الامر الغائب".

^{٤٤٤} "و" ناقص من د.

^{٤٤٥} في ي: "وبجوازم".

^{٤٤٦} "ان يكون" ناقص من س.

^{٤٤٧} في س: "المبني".

^{٤٤٨} في ي: "ولا التأكيد".

^{٤٤٩} "في" ناقص من د.

^{٤٥٠} في ي: "يزيد".

^{٤٥١} في س: "وثانيها".

^{٤٥٢} في س: "كانت".

^{٤٥٣} "لان لام الجارة" ناقص من ي.

^{٤٥٤} "بالفعل ثبتت بلام الجارة يعمل بعمل مخصوص" ناقص من س.

^{٤٥٥} في ي: "باسم".

^{٤٥٦} في س: "النهي الغائب".

لَكَمْ^{٤٥٧} ولَمَّا في الجازمية قلنا نعم لكن نفي الحال^{٤٥٨} والاستقبال مناسب لمجدد^{٤٥٩} المطلق والمستغرق في الإخبارية^{٤٦٠} والأمر الغائب مخالفهما لأنه إنشاء فالأولى أن يذكر^{٤٦١} مع أخواته في الإنشائية.

(ثم قال المصنف)^{٤٦٢} لا يَنْصُرُ أقول نهي الغائب هو طلب ترك^{٤٦٣} الفعل عن^{٤٦٤} الفاعل ونهي الغائب مشتق من معلوم المضارع و^{٤٦٥} طريق اشتقاقه أن يزيد في أوله لا من حروف الجوازم و^{٤٦٦} يجزم^{٤٦٧} آخره وصيغته أيضاً ستة ثلاثة للغائب وثلاثة للغائبة^{٤٦٨} وهما^{٤٦٩} مشتقان من مضارع^{٤٧٠} الغائب والغائبة فإن قلت ما الفرق بين لاء الناهية والنافية^{٤٧١} قلت^{٤٧٢} إن الفرق موجودة بينهما.

أما من جهة اللفظ [ب/١٢] فالأَنَّ لاء الناهية تجزم^{٤٧٣} المضارع ولقاء النافية لا تجزم المضارع^{٤٧٤} وأما من^{٤٧٥} جهة المعنى فالأَنَّ لاء الناهية^{٤٧٦} تنقل معنى المضارع من الإخبار^{٤٧٧} إلى الإنشاء ولقاء النافية لا تنقل معنى المضارع من الإخبار إلى الإنشاء^{٤٧٨} بل نفي معنى المضارع.

-
- ٤٥٧ في س: "بلم".
٤٥٨ "الحال" ناقص من ي.
٤٥٩ في س: "الجحد".
٤٦٠ في س: "والاخبارية".
٤٦١ في ي: "يذكره".
٤٦٢ "المصنف" ناقص من ي, د.
٤٦٣ في س: "تركه".
٤٦٤ في س: "عنه".
٤٦٥ "و" ناقص من ي, س.
٤٦٦ "و" ناقص من د.
٤٦٧ في ي: "وبجوازم".
٤٦٨ "وثلاثة للغائبة" ناقص من د.
٤٦٩ في ي: "وهي".
٤٧٠ "مضارع" ناقص من س. في د: "المضارع".
٤٧١ في س: "ولاء النافيان".
٤٧٢ في ي: "قلنا".
٤٧٣ في س: "يجزم".
٤٧٤ "ولاء النافية لا تجزم المضارع" ناقص من ي.
٤٧٥ "من" ناقص من س.
٤٧٦ في ي: "الناهيّة".
٤٧٧ في س: "من الاخباري".
٤٧٨ "ولاء النافية لا تنقل معنى المضارع من الاخبار الى الانشاء" ناقص من ي.

(أعلم) إنّ نفس المتكلم لا يجيء في أمر الغائب والنهي الغائب معلوماً كان أو مجهولاً لئلا يلزم الشخص الواحد في حالة واحدة^{٤٧٩} فاعلاً ومفعولاً وكذلك الحكم في أمر الحاضر والنهي الحاضر من المعلوم^{٤٨٠} ومجهولهما يجيء نفس المتكلم^{٤٨١} لآئته^{٤٨٢} سماعية عن^{٤٨٣} العرب.

وإنّما قدّم أمر الغائب ونهي الغائب على أمر الحاضر^{٤٨٤} لأنّ^{٤٨٥} صورة المضارع باقية في أمر الغائب ونهي الغائب^{٤٨٦} بخلاف أمر الحاضر أو لأنّ الغائب مقدّم على المخاطب في الماضي والمضارع في أمثلة المطردة.

[أمر الحاضر ونهي الحاضر]

(ثم قال المصنف)^{٤٨٧} [أ/١٣] أَنْصُرُ أقول الأمر الحاضر طلب الفعل عن الفاعل والأمر الحاضر مشتق من المضارع المخاطب و^{٤٨٨} طريق اشتقاقه أن تحذف حرف المضارعة^{٤٨٩} وتدخل همزة الوصل إن كان ما بعد حرف المضارعة ساكناً وإن كان متحركاً فتسكن آخره. ثم ابتداء بغير^{٤٩٠} همزة وصيغته ستة ثلاثة للمخاطب وثلاثة للمخاطبة وهما مشتقان من المضارع المخاطب والمخاطبة.^{٤٩١}

وإنّما قدّم أمر الحاضر على نهي الحاضر لأنّ مفهوم أمر الحاضر وجودي ومفهوم نهي الحاضر عدمي والوجود مقدّم على العدم أو لأنّ حرف الأمر الحاضر أربعة وحرف نهي الحاضر خمسة والأربعة مقدّم على الخمسة في العدد ثم قال^{٤٩٢} لا تَنْصُرُ أقول نهي^{٤٩٣} الحاضر طلب ترك الفعل عن الفاعل وهو مشتق من المضارع

^{٤٧٩} "امراً ومأموراً" زائد في ي.
^{٤٨٠} "فإن قيل هل يلزم ذلك المحذور في المجهول لعدم اسناد الفعل على فاعله في صيغة المجهول" زائد في ي.
^{٤٨١} " ومجهولهما يجيء نفس المتكلم " ناقص من ي.
^{٤٨٢} في ي: "اولان".
^{٤٨٣} في ي: "من".
^{٤٨٤} " الحاضر " ناقص من ي.
^{٤٨٥} في س: "لائته".
^{٤٨٦} " الغائب " ناقص من س.
^{٤٨٧} " المصنف " ناقص من ي, د.
^{٤٨٨} "و" ناقص من د.
^{٤٨٩} في ي: "المضارع".
^{٤٩٠} " بغير " ناقص من س.
^{٤٩١} " وهما مشتقان من المضارع المخاطب والمخاطبة " ناقص من س.
^{٤٩٢} " المصنف " زائد في س.
^{٤٩٣} في ي, د: "النهي".

^{٤٩٤}المخاطب ^{٤٩٥}طريق اشتقاقه أن يزيد في أوله لا من حروف [ب/١٣] الجوازم و ^{٤٩٦}تجزم ^{٤٩٧}آخره علامة للجزم ^{٤٩٨}وصيغته ثمانية ^{٤٩٩}ثلاثة للمخاطب وثلاثة للمخاطبة واثنان نفس المتكلم وحده ومع غيره. ^{٥٠٠}

وإنما قدّم نهي الحاضر على المصدر الميمي لكثرة الاستعمال أو لأنّ نهي الحاضر ^{٥٠١}كلمة مستقلة بخلاف المصدر الميمي ^{٥٠٢}لأنه يدل على الزمان والمكان والمستقبل ^{٥٠٣}أصل بالنسبة إلى غير المستقبل ^{٥٠٤}لما ذكر ^{٥٠٥}الأفعال للكثرة ^{٥٠٦}الاستعمال وبعض الأسماء اسم الفاعل واسم المفعول ^{٥٠٧}المشاركة إياها في كثرة ^{٥٠٨}الاستعمال شرع في سائر الأسماء ^{٥٠٩}فبدأ باسم الزمان والمكان لكونهما من لوازم الفعل.

[اسم الزمان والمكان والآلة]

(ثم ^{٥١٠}قال ^{٥١١}المصنف) ^{٥١٢}مَنْصَرٌ أقول بفتح الميم وهو مشترك بين المعاني ^{٥١٣}الثلاثة التي هي الزمان والمكان والحدث ويسمى باعتبار الأول اسم الزمان و ^{٥١٤}باعتبار الثاني سم ^{٥١٥}المكان وباعتبار ^{٥١٦}الثالث ^{٥١٧}المصدر الميمي. [٤/١] اسم الزمان اسم مكان ^{٥١٨}اسم ^{٥١٩}مشتق من يُفْعَلُ للزمان ^{٥٢٠}وقع فيه الفعل والمكان

^{٤٩٤} "على" زائد في س.

^{٤٩٥} "و" زائد في ي.

^{٤٩٦} "و" ناقص من د.

^{٤٩٧} في ي: "يجزم".

^{٤٩٨} "للجزم" ناقص من ي. في د: "الجزم".

^{٤٩٩} في ي: "سنة".

^{٥٠٠} "واثنان نفس المتكلم وحده ومع غيره" ناقص من ي.

^{٥٠١} "على المصدر الميمي لكثرة الاستعمال أو لأنّ نهي الحاضر" ناقص من س.

^{٥٠٢} "لكثرة الاستعمال أو لأنّ نهي الحاضر كلمة مستقلة بخلاف المصدر الميمي" ناقص من ي.

^{٥٠٣} في س: د: "والمستقل".

^{٥٠٤} في د: "المستقل".

^{٥٠٥} في س: "ذكره".

^{٥٠٦} في د: "الكثيرة".

^{٥٠٧} "اسم الفاعل واسم المفعول" ناقص من ي.

^{٥٠٨} في س: "كثرت".

^{٥٠٩} "والاسماء" زائد في س.

^{٥١٠} "ثم" ناقص من ي، د.

^{٥١١} في د: "فقال".

^{٥١٢} "المصنف" ناقص من ي، د.

^{٥١٣} في س: "المعان".

^{٥١٤} "و" ناقص من د.

^{٥١٥} "اسم" ناقص من د.

^{٥١٦} "الأول اسم الزمان وباعتبار الثاني اسم المكان وباعتبار" ناقص من ي.

^{٥١٧} في ي: "الثلاثة".

^{٥١٨} "اسم الزمان اسم مكان" ناقص من س. "اسم مكان" ناقص من د.

^{٥١٩} "اسم" ناقص من ي.

^{٥٢٠} في د: "الزمان".

مشتق من يفعل لمكان وقع فيه الفعل أي مشتقان من المضارع المجهول^{٥٢١} وطريق اشتقاقهما أن يبدل^{٥٢٢} الياء بالميم المفتوحة فصار **مَنْصُر** ثم فتحت الصاد لأجل اسم^{٥٢٣} الزمان والمكان فصار **مَنْصَر**^{٥٢٤} ثم اكتفي بصيغة واحدة لئلا يلزم التكرار.

وإنما قدّم اسم الزمان والمكان على اسم الآلة وهو^{٥٢٥} **مِنْصَر** بكسر الميم لكثرة^{٥٢٦} الاستعمال بالنسبة إلى الآلة.

(ثم قال المصنّف)^{٥٢٧} **مِنْصَر** أقول اسم الآلة و^{٥٢٨} هو اسم مشتق من يفعل للآلة^{٥٢٩} وقد يجيء وزن اسم الآلة^{٥٣٠} مفعال نحو مقراض وعلى وزن مفعلة^{٥٣١} بكسر الميم نحو^{٥٣٢} مكحلة وقد يجيء بضم الميم والعين^{٥٣٣} نحو المُنحَل والمُسْفَط المُنحَل ما ينحَلُ به [٤/١ب] الدقيق والمسْفَط الإناء الذي يجعل فيه الدواء واسم الآلة مشتق من المضارع المعلوم^{٥٣٤} وطريق اشتقاقه أن يبدل الياء^{٥٣٥} بالميم المفتوحة فصار **مَنْصُر** ثم فتحت الصاد لأجل اسم الآلة فصار **مَنْصَر** ثم كسر^{٥٣٦} الميم فرقاً بين اسم الزمان والمكان وبين اسم الآلة فصار **مِنْصَر**.

[بناء المرة و بناء النوع]

وإنما قدّم اسم الآلة على بناء المرة لأنّ اسم الآلة مجانس لاسم^{٥٣٧} الزمان والمكان في الاشتقاق.

^{٥٢١} في س: "المجهول". " للزمان وقع فيه الفعل والمكان اسم مشتق من يفعل لمكان وقع فيه الفعل اي مشتقان من المضارع المعلوم " ناقص من ي. في ي: "المكان وقع فيه مشتقان من المضارع المعلوم".
^{٥٢٢} في ي: "يدل".
^{٥٢٣} في س: "الاسم".
^{٥٢٤} "مَنْصَر" ناقص من د.
^{٥٢٥} في د: "فهو".
^{٥٢٦} في س: " لكثير".
^{٥٢٧} " المصنّف " ناقص من ي, د.
^{٥٢٨} "و" ناقص من د.
^{٥٢٩} في س: " للاثت ".
^{٥٣٠} "مكان" زائد في ي.
^{٥٣١} في س: " مفعلة ".
^{٥٣٢} "نحو" ناقص من س.
^{٥٣٣} " والعين " ناقص من ي.
^{٥٣٤} " المعلوم " ناقص من ي.
^{٥٣٥} " الياء " ناقص من س.
^{٥٣٦} في ي: "كثّر".
^{٥٣٧} في س: "اسم".

(ثم قال المصنّف) ^{٥٣٨} نَصْرَةٌ أقول ^{٥٣٩} بفتح النون ^{٥٤٠} بناء المرّة وهو ^{٥٤١} ليس بمشتق بل هو ^{٥٤٢} داخل

في المصدر الغير الميمي. وإتّما قدّم على بناء النوع لحقّة الفتحة. (ثم قال المصنّف) ^{٥٤٣} نَصْرَةٌ أقول بكسر ^{٥٤٤} النون بناء النوع وهو ليس بمشتق بل هو ^{٥٤٥} داخل في المصدر أيضاً.

[اسم التصغير واسم المنسوب]

وإتّما قدّم النوع ^{٥٤٦} على اسم التصغير [أ/١٥] لأنّه مصدر ^{٥٤٧} بخلاف التصغير. (ثم قال المصنّف) ^{٥٤٨}

نُصَيْرٌ أقول اسم التصغير ليس بمشتق بل داخل تحت المصدر أيضاً.

(اعلم) أنّ الاسم إذا أريد تصغيره يضم أوّله إن لم يكن مضموماً ويفتح ثانيه إن لم يكن مفتوحاً وتلحق

الياء ^{٥٤٩} الساكنة إذا عرفت هذه القاعدة في بحث التصغير إجمالاً.

(فاعلم) أنّ تصغير ^{٥٥٠} اسم الفاعل نُؤْيَصِرٌ ^{٥٥١} بضم النون وفتح الواو وسكون الياء وكسر الصاد

وتصغير ^{٥٥٢} اسم المفعول مُنْيَصِرٌ ^{٥٥٣} بضم الميم وفتح النون وكسر الصاد وسكون الياءين وتصغير اسم الزمان

والمكان والمصدر الميم ^{٥٥٤} ولآلة مُنْيَصِرٌ ^{٥٥٥} كتصغير اسم المفعول إلا أنّه ليس فيه ياء ثانية وتصغير بناء المرة والنوع

نُصَيْرَةٌ ^{٥٥٦} بضم النون كتصغير المصدر إلا أنّه في آخره تاء مع فتح ^{٥٥٧} ما قبلها وتصغير [ب/١٥] مبالغة اسم

^{٥٣٨} "المصنّف" ناقص من ي, د.

^{٥٣٩} "أقول" ناقص من ي.

^{٥٤٠} "النون" ناقص من ي.

^{٥٤١} "وهو" ناقص من ي.

^{٥٤٢} "هو" ناقص من ي.

^{٥٤٣} "المصنّف" ناقص من ي, د.

^{٥٤٤} في ي: "بكسرة".

^{٥٤٥} "هو" ناقص من س, ي.

^{٥٤٦} "اسم" زائد في ي.

^{٥٤٧} في س: "مصدره".

^{٥٤٨} "المصنّف" ناقص من ي, د.

^{٥٤٩} في ي: "ياء".

^{٥٥٠} في س: "تصغيره".

^{٥٥١} في س: "يصير".

^{٥٥٢} في ي: "او تصغير". في س: "وتصغيره".

^{٥٥٣} في ي, د: "منيصر".

^{٥٥٤} في ي: "والمصدر الميمي".

^{٥٥٥} في ي: "منصر". في س: "منيصير".

^{٥٥٦} في ي: "تصغيره".

الفاعل نُصَيِّرُ بضم النون وفتح الصاد الأولى وسكون الياء وتصغير اسم المنسوب^{٥٥٨} كتصغير المصدر بزيادة^{٥٥٩} ياء النسبة^{٥٦٠} في آخره نُصَيِّرِيَّ^{٥٦١} ولا يجيء في غير ما ذكر^{٥٦٢} إلا على الشذوذ^{٥٦٣} نحو أصغير في تصغير اسم التفضيل لأنَّ أصغر^{٥٦٤} يدلُّ على الزيادة في الصغر فلا حاجة إلى التصغير وصيغته^{٥٦٥} ستة.

وإنَّما قدِّم اسم التصغير على اسم المنسوب لأنَّ اسم المنسوب^{٥٦٦} مرَّكَّبٌ واسم التصغير غير المركب وغير المركب^{٥٦٧} في حكم الواحد والمركب في حكم الاثنين^{٥٦٨} والواحد^{٥٦٩} مقدَّم على الاثنين^{٥٧٠} (ثم قال المصنف)^{٥٧١} نُصَرِيَّ أقول اسم المنسوب ليس بمشتق^{٥٧٢} بل داخل في اسم المفعول باعتبار المنسوب الذي يفهم^{٥٧٣} من المعنى وهو اسم يلحق في آخره^{٥٧٤} ياءً [أ/١٦] مشدَّدة مكسورة^{٥٧٥} ما قبلها وصيغته ستة ثلاثة في طرف المذكر وثلاثة في طرف المؤنث^{٥٧٦}.

[مبالغة اسم الفاعل]

وإنَّما قدِّم اسم المنسوب على مبالغة اسم الفاعل لأنَّ اسم المنسوب مندرج تحت اسم المفعول والبحث فيه كثير لأنَّ المفعول خمسة المفعول به والمفعول له والمفعول فيه والمفعول معه والمفعول المطلق بخلاف اسم الفاعل

^{٥٥٧} "فتح" ناقص من ي.
^{٥٥٨} في ي: "المنسوب".
^{٥٥٩} في س: "بزيادت".
^{٥٦٠} في س: "النسبت".
^{٥٦١} في س, ي: "نصري".
^{٥٦٢} في س: "ما ذكره".
^{٥٦٣} "و" زائد في د.
^{٥٦٤} في س: "واصغر". في ي: "اصغره".
^{٥٦٥} في ي: "وصيغته".
^{٥٦٦} "لأن اسم المنسوب" ناقص من ي.
^{٥٦٧} في س, ي: "غير مركب وغير مركب".
^{٥٦٨} في س: "اثنين".
^{٥٦٩} في س: "واحد".
^{٥٧٠} "والواحد مقدم على الاثنين" ناقص من ي.
^{٥٧١} "المصنف" ناقص من ي, د.
^{٥٧٢} في ي: "المشتق".
^{٥٧٣} في ي: "مفهومي".
^{٥٧٤} في س: "آخر".
^{٥٧٥} في د: "مكسور".
^{٥٧٦} "ثلاثة في طرف المذكر وثلاثة في طرف المؤنث" ناقص من ي.

^{٥٧٧} القليل تابع للكثير في بعض المواضع. ^{٥٧٨} (ثم قال المصنف) ^{٥٧٩} نَصَارٌ أقول بفتح النون لمبالغة اسم الفاعل وهو ليس بمشتق بل داخل في اسم الفاعل فإن قيل هذه الصيغة ^{٥٨٠} من الصفات كاسم الفاعل والمفعول فلم لم ^{٥٨١} يذكر الموصوف مثل هو وذلك كما يذكر فيهما ^{٥٨٢} قلنا اكتفاءً بالتنبيه ^{٥٨٣} السابق في اسم الفاعل والمفعول.

[اسم التفضيل]

وإنما قدّم مبالغة اسم الفاعل على اسم التفضيل ^{٥٨٤} لأنّ في معنى التفضيل تعدداً وفي لفظ ^{٥٨٥} احتياجاً إلى الغير ^{٥٨٦} في الاستعمال إذ ^{٥٨٧} لا يجوز استعماله إلاّ باللام ^{٥٨٨} [١٦/ب] أو بالإضافة حالة التعريف أو بمنّ حالة التنكير ^{٥٨٩} ظاهرة أو مقدّرة نحو زيداً الأفضل وأفضل الرجال ^{٥٩٠} وأفضل من عمر. ^{٥٩١} وأما اسم الفاعل كذلك لأنّ في حكم لفظ واحد ^{٥٩٢} فالواحد ^{٥٩٣} قبل المتعدد.

(ثم قال المصنف) ^{٥٩٤} أنصُرُ أقول هو ^{٥٩٥} اسم مشتق من فعل الموصوف بزيادة على غيره وهو لا يثنى ولا يجمع ولا يؤنث إذا استعمل بمنّ وهو داخل في اسم الفاعل وصيغته ثمانية اثنان ^{٥٩٦} مفرد المذكر وهو أنصُرُ ومفرد المؤنث وهو نُصْرَى واثنان ^{٥٩٧} تثنية المذكر وهو أنصران وتثنية المؤنث وهو ^{٥٩٨} نُصْرَيَانِ واثنان جمع المذكر

^{٥٧٧} "و" زائد في د.
^{٥٧٨} "لأن المفعول خمسة المفعول به والمفعول له والمفعول فيه والمفعول معه والمفعول المطلق بخلاف اسم الفاعل القليل تابع للكثير في بعض المواضع " ناقص من س.
^{٥٧٩} " المصنف " ناقص من ي, د.
^{٥٨٠} في س: " هذا الصّفة".
^{٥٨١} "لم" ناقص من د.
^{٥٨٢} في س, ي: "فهما".
^{٥٨٣} في س: " بالنسبة ".
^{٥٨٤} في ي: " وعلى التفضيل".
^{٥٨٥} في د: "لفظه".
^{٥٨٦} في ي: "الى غيره".
^{٥٨٧} في ي: "ان".
^{٥٨٨} في ي: "اللام".
^{٥٨٩} في س: "التنكيره".
^{٥٩٠} في ي: "الرجاء".
^{٥٩١} "و" زائد في د.
^{٥٩٢} "واحد" ناقص من ي.
^{٥٩٣} في ي: "والواحد".
^{٥٩٤} " المصنف " ناقص من ي, د.
^{٥٩٥} "هو" ناقص من ي.
^{٥٩٦} "مفرد" زائد في د.
^{٥٩٧} "تثنية" زائد في د.
^{٥٩٨} "وهو" ناقص من س, ي.

أحدهما سالم وهو أَنْصَرُونَ وثانيهما مكسّر وهو وَأَنَاصِرُ واثنان جمع المؤنث أحدهما سالم وهو نُصْرِيَاتٌ وثانيهما [أ/١٧] مكسّر وهو وَنُصَّرٌ فإن قيل ما الفرق بين اسم التفضيل وأفعله^{٥٩٩} التفضيل هو^{٦٠٠} الاسم التفضيل هو الذي غلب عليه الإسمية وأفعال التفضيل هو الذي غلب^{٦٠١} عليه الفعلية.

[فعل التعجب]

وإنما قدّم اسم التفضيل على فعل التعجب لأنّ في^{٦٠٢} معناه زيادة بخلاف التعجب و^{٦٠٣} الزيادة أليق وأولى بالتقديم. (ثم قال المصنف)^{٦٠٤} مَا أَنْصَرُهُ أقول فعل التعجب وهو ما وضع لإنشاء التعجب وهو غير متصرف أي لا يجيء منه^{٦٠٥} المضارع والأمر والنهي وغيرها ولا يثنى ولا يجمع ولا يذكّر ولا يؤنث كنعم وعسى لكنّ الضمير يثنى ويجمع ويذكر ويؤنث فما نكرة^{٦٠٦} بمعنى الشيء مرفوعة محلاً على أنّها مبتدأ عند سيبويه والخليل والجملة^{٦٠٧} ما بعدها أعني الفعل^{٦٠٨} والفاعل والمفعول في محل الرفع خبرها [ب/١٧] وقيل موصولة عند الأخفش^{٦٠٩} والجملة التي بعدها صلتها وهي مع صلتها في محل الرفع مبتدأ وخبره محذوف فمعنى^{٦١٠} ما أحسن زيدا الذي أحسن زيدا شيء^{٦١١} هذا هو المعنى الأصلي^{٦١٢} وهو^{٦١٣} ليس بمراد.

(ثم قال المصنف)^{٦١٤} وَأَنْصِرِيهِ أقول فإنّ أصله^{٦١٥} عند سيبويه^{٦١٦} أَنْصَرَ زَيْدٌ بصيغة الماضي من

الأفعال والهمزة للصيرورة أي صار ذا نصرة^{٦١٨} وأنصر فعل الماضي^{٦١٩} وزيد فاعله^{٦٢٠} ونقل من صيغة الإخبار إلى

^{٥٩٩} في ي: "وبين افعال التفضيل". في د: "وافعل".

^{٦٠٠} هو "ناقص من ي، د.

^{٦٠١} في س: "غلبت".

^{٦٠٢} في "ناقص من ي.

^{٦٠٣} و"ناقص من ي.

^{٦٠٤} "المصنف" ناقص من ي، د.

^{٦٠٥} "منه" ناقص من ي.

^{٦٠٦} في د: "نكره".

^{٦٠٧} "والتي" زائد في ي.

^{٦٠٨} في ي: "الفعلية".

^{٦٠٩} هو: أبو الحسن ساعد بن مسعود ال بلخي الأخفش الأوسط (٢١٥/٨٣٠). عرف بعالم مدرسة لغات البصرة. استأذه سيبويه. أبو عثمان المازيني أحد طلابه. هو عالم النحو كبير. وعلم علم التفسير والكلام والاروز ايضاً.

^{٦١٠} "فمعنى" ناقص من د.

^{٦١١} في ي: "الشيء".

^{٦١٢} في د: "الأصل".

^{٦١٣} في ي: "فهو".

^{٦١٤} "قال المصنف" ناقص من ي، د.

^{٦١٥} في ي: "أصل".

صيغة^{٦٢١} الإنشاء وزيدت^{٦٢٢} الباء في^{٦٢٣} فاعله كما في قوله تعالى ﴿...وكفى بالله شهيداً...﴾ [سورة النساء

[١٦٦]٦٢٤

وأما عند الأخفش^{٦٢٥} واصله^{٦٢٦} فاعله^{٦٢٧} صيغة الأمر وفاعله مستتر فيه والباء زائدة في المفعول كما في

قوله تعالى ﴿...وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ...﴾ [سورة البقرة ١٩٥]٦٢٨ والمعنى^{٦٢٩} غير مراد فإن قيل لم

أخر^{٦٣٠} فعل التعجب عن اسم التفضيل^{٦٣١} قلنا لغرابة^{٦٣٢} الصفة^{٦٣٣} [أ/١٨] ولقلة الاستعمال وبخروجه^{٦٣٤} عن

معنى الأصلي لأن معناه المراد^{٦٣٥} ههنا وهم^{٦٣٦} إن يقال بالتركي نعجب يردم التدي برار ولا فرق^{٦٣٧} بين فعل

التعجب في المعنى المراد^{٦٣٨} فإن قيل لم أخر^{٦٣٩} الثاني عن الأول قلنا لكونه أقل منه استعمالاً^{٦٤٠} فإن قيل لم لم

يكتف^{٦٤١} بأحدهما مع^{٦٤٢} أن معناه واحد^{٦٤٣} قلنا اتحادهما ليس إلا في أصل^{٦٤٤} المعنى.

٦١٦ هو: ابو بشر سيبويه عمر بن عثمان بن كائبر الحارسي (١٨٠/٧٩٦). العالم الاكثر شهرة بمدرسة لغات البصرة. الكتاب كتاب نحو مشهور

له. موجود عدة طالب وتعلم العلم من معلمي كثير. كتابه الكتاب كتب في مدارس عديدة طول الزمان. انظر: تهذيب اللغة ١, ١٩.

٦١٧ في ي: "انصر زيد عند سبويه".

٦١٨ في س: "نصرت".

٦١٩ في ي: "ماضي". في د: "ماض".

٦٢٠ في ي: "فاعل".

٦٢١ "صيغة" ناقص من ي.

٦٢٢ في ي: "وزيدة".

٦٢٣ "في" ناقص من ي.

٦٢٤ تمام الاية: ﴿لكن الله يشهد بما انزل اليك انزله بعلمه والملكة يشهدون وكفى بالله شهيداً﴾ [سورة النساء ١٦٦].

٦٢٥ هو: ابو الحسن ساعد بن مسعد ال مجاشي ال بلحي الأخفش الأوسط (٢١٥/٨٣٠). عرف بعالم مدرسة لغات البصرة. استاذ سيبويه. ابو

عثمان المازيني احد طلابه. هو عالم النحو كبير. وعلم علم التفسير والكلام والاروز ايضا.

٦٢٦ "واصله" ناقص من س. في د: "فاصله".

٦٢٧ "فاعله" ناقص من ي, د.

٦٢٨ تمام الاية: ﴿وانفقوا في سبيل الله ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة واحسبوا ان الله يحب المحسنين﴾ [سورة البقرة ١٩٥].

٦٢٩ "والمعنى" ناقص من ي. في ي: "وهو".

٦٣٠ في س: "اخره".

٦٣١ "عن اسم التفضيل" ناقص من س, ي.

٦٣٢ في ي: "الغرابة".

٦٣٣ "الصفة" ناقص من ي. "ان عجب الصيغة" زائد في ي. في د: "صيغة".

٦٣٤ في د: "ولخروجه".

٦٣٥ "و" زائد في د.

٦٣٦ في د: "وهو".

٦٣٧ "فرق" ناقص من ي.

٦٣٨ "المراد" ناقص من ي. "فان قيل المراد" زائد في ي.

٦٣٩ في س: "اخره".

٦٤٠ في ي: "استعمال".

٦٤١ في س: "لم يكيفي". في ي: "لم يكيف".

٦٤٢ في ي: "معنى".

٦٤٣ في س: "واحدة".

٦٤٤ في ي: "الاصل".

و^{٦٤٥} أمّا لمبالغة^{٦٤٦} فقسماً له كثرة الحروف منهما وهو الأول فيبينهما^{٦٤٧} فرق من هذه الجهة لأنّ

الحروف^{٦٤٨} في الأول^{٦٤٩} سبعة وفي الثاني ستة^{٦٥٠} والواو عاطفة لا في أصل الكلمة.^{٦٥١}

هذا تمت الكتاب. يعون أسر الملك الوهاب حفطي صالح بن سليمان الكتاب في اليوم الخامس من شهر

جمازي الآخر سنه واربعة.

* العلم أوله مُرٌّ من البصل لكن آخره حلوٌ من العسل

الجهل أوله حلو من العسل لكن آخره مُرٌّ من البصل.*^{٦٥٢} [١٨/ب]

^{٦٤٥} "و" ناقص من ي.

^{٦٤٦} في د: "لمبالغة".

^{٦٤٧} في د: "بينهما".

^{٦٤٨} في س: "الحرف".

^{٦٤٩} "سيق" زائد في د.

^{٦٥٠} "سبعة وفي الثاني ستة" ناقص من د.

^{٦٥١} في ي: "الكتب".

^{٦٥٢} " هذا تمت الكتاب. يعون أسر الملك الوهاب حفطي صالح به سليمان الكتاب في اليوم الخامس من شهر جمازي الآخر سنه واربعية العلم أوله مر من البصل لكن آخره حلوا من العسل الجهل أوله حلو من العسل لكن آخره مر من البصل." ناقص من ي, د. في ي: " هذا آخر ما استخرجنا من الكتب المعتمدة لحل الأمثلة المختلفة وهذا بالنظر الى نظر تأليف حقير وفي الحقيقة أساس العلوم ومن هذا الكتب او اسمع او نظر دفعه الله تعال. العلم صيد والكتابة قيد. كتبت كتابي بحط جملي أخاف من الموت فاذا جاءني باعى كتابي شيء قليل حرم الله لحم كانه على النار. "

في د: " هذا اخر ما الكتب المعتمدرات لحل الأمثلة المختلفة وهذا بالنظر الى تأليف حقير وفي الحقيقة أساس العلوم ومن قراء هذا الكتاب او سمع نظر رفعة الله تعالى في الدارين. شعر: من دعا لمصنف هذا الكتاب رفعة الله عن قلبه النقاب والحجاب, من قراء فاتحة الكتاب عفى الله عنه العقاب والعتاب. ومن شنع عفى في مثل هذا الأثر فايظنر اليها اي الكتب المعتمدرات وصلى الله على سيدنا محمد واله زصحه اجمعين. سنة ثلاثة خمسين ومائة والف. " في هامش س: وقف هذا الكتاب لوضع كتجانه سلطان سليمان خان عليه الرحة والغفران عنه وقف فراشه سيد الحاج حافظ مصطفى افندى لروح ايتاننا وامهاتنا ولجميع المؤمنين والمؤمنات برحمتك يا الرحم الرامين.

فهرس الموضوعات

١	[مقدمة]
١	[الكلمة]
٢	[الاسم والحرف]
٣	[الصرف]
٣	[الامثلة المختلفة]
٥	[المصدر وخلق الآدم عليه السلام]
٦	[الفعل الماضي]
٧	[الفعل المضارع]
٨	[المصدر]
١١	[اسم الفاعل و اسم المفعول]
١٤	[جحد المطلق وجحد المستغرق]
١٦	[نفي الحال, نفي الاستقبال وتأكيد نفي الاستقبال]
١٧	[أمر الغائب ونهي الغائب]
٢٠	[أمر الحاضر ونهي الحاضر]
٢١	[اسم الزمان والمكان والآلة]
٢٢	[بناء المرة و بناء النوع]
٢٣	[اسم التصغير واسم المنسوب]
٢٤	[مبالغة اسم الفاعل]
٢٥	[اسم التفضيل]
٢٦	[فعل التعجب]

فهرس الآيات

- ﴿ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا... ﴾ [سورة يوسف ٢]
- ﴿... وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا... ﴾ [سورة النساء ١٦٦]
- ﴿... وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ... ﴾ [سورة البقرة ١٩٥]

فهرس الأحاديث

- *اللسان أشد من طعن السنن وجروح الكلام أصعب من جروح اللسان*
- *ندم الشيطان لما ينفعه الندم لزم استمرار عدم النفع إلى الأبد ولم ليس كذلك تقول ندم آدم لم ينفعه الندم أي عقيب
الندم ولم يلزم استمرار نفي النفع إلى الأبد.*
- *العلم أوله مر من البصل لكن آخره حلو من العسل،
الجهل أوله حلو من العسل لكن آخره مر من البصل*

فهرس الاشخاص

- علي كرم الله وجهه.....
- الأخفش.....
- سيبويه.....